

JOAN COMALAT. FONS JOAN COMALAT-INSIPA-DIPUTACIÓ DE GIRONA

RAFEL BOSCH,
JOAN CARLES CODOLÀ,
JOAN COMALAT,
DANI DUCH,
JORDI RIBOT,
CLAUDI VALENTÍ,
I HEREUS DE
ROBERTO BOLAÑO > FOTOS

dossier

LLUÍS FREIXAS MASCORT > TEXT

ROBERTO BOLAÑO

(Santiago de Xile, 1953 – Barcelona, 2003) és, ara mateix, l'escriptor llatinoamericà més reconegut de la seva generació. Entre 1996 i 2003 es va convertir en un escriptor de gran prestigi, sobretot amb la novel·la *Los detectives salvajes*. Després de la seva mort prematura, la projecció de la seva obra s'ha multiplicat i l'escriptor ha esdevingut figura de culte. L'univers literari que va construir

BOLAÑO TERRITORI

prové, en bona part, de la seva experiència juvenil a Mèxic, però Barcelona, Girona i Blanes són els espais on va viure la meitat de la seva vida i on va escriure el gruix de la seva obra. Juntament amb Mèxic DF, Ciudad Juárez, París, Israel o Roma, Girona i Blanes també són un escenari amb dret propi a l'univers Bolaño. Aquest dossier traça un itinerari pels espais viscuts i literaturitzats per Bolaño a Girona i Blanes.

PEP / CLAUDI VALENTI

destinidad, pero la chica tampoco se apartaba de mí. Yo me se agravó y tuvo que ser hospitalizado. La chica se iba, dijo bía, dijo Miranda. Para él era muy importante. Yo le dije, en cualquier condición. Si, le dije, pero si en algún concurso. Miranda me miró y se sonrió. Él que participaba en los concursos con él, a ti no te importaba un concurso. Pensé que tenía mi dirección por la razón de que tenía todas las direcciones de su padre sólo en ese momento me había reconocido. Tu padre me concursos, dije. Miranda se sirvió más coñac y dijo que me miraba de otra manera. Debi importarte bastante un año su padre había hablado bastante y dijo que te, dije. Qué va, dijo ella, de importarle nada. Me ban tus cartas, siempre nos las leía a mi madre y a mí. pero que fueran divertidas, dije sin demasiada convicción. Eran divertidísimas, dijo Miranda, mi madre incluso a ti, os llamaba los pistoleros o los cazarrecompensas. ¿Un nombre?, ¿a quiénes? A mi padre me acuerdo, algo así, los cazadores de cabelleras. Me gino por qué, dije, aunque creo que el verdadero cazador compensas era tu padre, yo sólo le pasaba uno que otro dato. Sí, él era un profesional, dijo Miranda de pronto. ¿Cuántos premios llegó a ganar?, le pregunté. Unos quinientos, dijo ella con aire ausente. ¿Y tú? Yo por el momento sólo uno, dije. Un accésit en Alcoy, por el que conocí a tu padre. ¿Sabes que Borges le escribió una vez una carta, a Madrid, en donde le ponderaba uno de sus cuentos?, dijo ella mirando su coñac. No, no lo sabía, dije yo. Y Cortázar también escribió sobre él, y también Mujica Lainez. Es que él era un escritor muy bueno, dije yo. Joder, dijo Miranda y se levantó y salió al patio, como si yo hubiera dicho algo que la hubiera ofendido. Dejé pasar unos segundos, cogí la botella de coñac y la seguí. Miranda estaba acodada en la barda mirando las luces de Girona. Tienes una buena vista desde aquí, me dijo. Le llené su vaso, me llené el mío, y nos que-

zamos durante un rato mirando la ciudad iluminada por la luna. De pronto me di cuenta de que ya estábamos en paz, que por alguna razón misteriosa habíamos llegado juntos a estar en paz y que de ahí en adelante las cosas imperceptiblemente comenzarían a cambiar. Como si el mundo, de verdad, se moviera. Le pregunté qué edad tenía. Veintidós, dijo. Entonces yo debo tener más de treinta, dije, y hasta mi voz sonó extraña.

Roberto Bolaño obtuvo el Premio de Narración Ciudad de San Sebastián, otorgado por la Fundación Kutxa.

>> Vista de Girona des del carrer de Caputxins, on va residir Roberto Bolaño, a principis dels vuitanta.

El xilè del carrer del Lloro

*Todo escritor escribe
contra el tiempo,
incluso aquellos que
ilusamente creen tener
todo el tiempo
a su disposición.*

ROBERTO BOLAÑO

LES DADES ELEMENTALS SÓN MOLT conegudes, però consignem-les. Roberto Antonio Edwin Bolaño Ávalos va néixer l'any 1953 a Santiago de Xile i va passar la seva infantesa en diverses poblacions xilenes, fins que l'any 1968 la família va emigrar a Mèxic. Allà, mentre era encara un adolescent, va decidir abandonar els estudis per ser escriptor. Passava el temps immers en la lectura en les biblioteques públiques. Malgrat això, rebutja-

va la consideració d'autodidacte: «És un error de concepte. Jo vaig llegir molt, i els autors que vaig llegir em van ensenyar el que sé».

L'any 1973, als 20 anys, tornà a Xile, on el va sorprendre el cop d'Estat. Va ser detingut i empresonat. Ell mateix narra que el van alliberar pocs dies després de la detenció per la intercessió de dos agents de policia que havien estat companys d'escola.

De retorn a Mèxic, juntament amb altres joves poetes mexicans, sobretot el seu amic Mario Santiago, va impulsar el moviment poètic infrarealista, un corrent d'avantguarda, juvenil, rebel i contestatari que posava en qüestió la literatura oficial. Mèxic va publicar els seus primers textos i els seus primers llibres de poesia: *Reinventar el amor* (Taller Martín Pescador, 1976), quan encara hi residia, o l'antologia de joves poetes *Muchachos desnudos bajo el arco iris de fuego* (Extemporáneos, 1979), que incloïa poemes seus, quan ja s'havia instal·lat a Catalunya. Va residir primer a Barcelona, on va arribar el 1977, després a Girona, a la primera meitat dels 80, i finalment a Blanes, on va viure gairebé dues dècades, fins a la seva mort prematura l'any 2003. Bolaño va exercir feines alimentàries per mantenir-se i dedicar-se a l'escriptura. Mai no va buscar una ocupació que li impedís disposar del temps lliure necessari per a la seva activitat essencial. Això el va obligar a superar serioses dificultats econòmiques i a viure amb gran austeritat. William Faulkner, que era un dandi del sud, afirmava que l'escriptor «no necessita llibertat econòmica. Tot el que necessita és un llapis i paper». Aquesta filosofia, Bolaño l'exercia.

HEREUS DE ROBERTO BOLAÑO

>> A dalt, Roberto Bolaño en una imatge de joventut. A la dreta, al carrer de casa seva l'any 1999.

JORDI RIBOT

**Rebutjava la consideració d'autodidacte:
«És un error de concepte. Jo vaig llegir molt, i els
autors que vaig llegir em van ensenyar el que sé»**

El poeta menorquí Ponç Pons va encunyar un verb que defineix amb precisió l'objectiu vital de Roberto Bolaño: no només escriure, sinó *escriviure*. Bolaño era un poeta que va decidir fer una aposta radical per la literatura. «Amb ell, la decisió era escriure o escriure», diu la seva vídua, Carolina López. Tot i que se sentia sobretot poeta –en ocasions deia que si li toqués la loteria, abandonaria la prosa–, l'any 1984, amb 31 anys, publicà la seva primera novel·la, co-escrita amb Antoni Garcia Porta: *Consejos de un discípulo de Morrison a un fanático de Joyce*. A principi de la dècada dels noranta

tà el Premio Municipal de Santiago; ja era un autor d'un cert prestigi i havia encetat una relació editorial que semblava sòlida. El 1998 fou l'any de la gran eclosió de la carrera literària de l'escriptor: guanyà el premi Herralde amb *Los detectives salvajes* i, per la mateixa novel·la, va obtenir l'any següent el Rómulo Gallegos, el màxim guardó literari en l'àmbit llatinoamericà. Els cinc anys següents, Bolaño va escriure, va recuperar textos anteriors i va publicar narrativa i poesia, amb l'acord unànime de la crítica.

La seva obra no és fàcil ni complaent. Bolaño creia que la literatura no consisteix «en escribir bien», ni tan sols a «escribir maravillosamente» sinó a «meter la cabeza en lo oscuro». «Demasiado tralalí alalí, demasiado paracaidista que descende cantando como un tirolés. Son mejores los paracaidistas que descenden envueltos en llamas o, ya de plano, aquellos a los que no se les abre el paracaídas», va dir en una ocasió a propòsit de l'obra de Vicente Huidobro. Bolaño escrivia sovint sobre la seva pròpia generació, una generació perduda, delmada per les dictadures i la repressió, una generació que va creure en la revolució, que no la va poder fer i que, si hagués triomfat, potser hauria construït el gulag, deia.

La mort prematura de l'escriptor, als cinquanta anys, i la publicació pòstuma de la novel·la *2666* han multiplicat encara més la projecció de l'obra i de l'autor, que ha viscut un notable procés de mitificació i de culte.

Els darrers anys s'ha escrit i parlat molt sobre Roberto Bolaño. S'ha creat una càtedra amb el seu nom a la Universitat Diego Portales, a Santiago, s'han celebrat jornades, trobades i simposis, s'han realitzat documents, s'han publicat llibres... Aquest dossier no pretén fer cap aportació literària i/o acadèmica d'especial rellevància ni fer grans revelacions. Fa una aportació modesta i de caràcter local: traça un itinerari pels espais on l'escriptor va viure i sobre els quals va escriure o que va utilitzar com a escenari en els seus textos. Tot i que s'han recollit testimonis orals de persones que el van conèixer i hi van tenir relació en els seus períodes de residència a Girona i a Blanes, on s'establí posteriorment i definitivament, aquest és més un treball de compilació que de recerca: la majoria d'informacions que inclou han estat publicades i ens limitem a recollir-les.

HIERCUS DE ROBERTO BOLAÑO

>> **Roberto Bolaño, als anys setanta.**

va decidir no fer cap més feina que l'apartés de l'escriptura. Al principi això l'obligà a concórrer a premis literaris menors, locals, amb els quals publicà poesia i narrativa.

La seva primera obra publicada en una gran editorial va ser *La literatura nazi en América* (Seix Barral, 1996). Aquesta novel·la havia estat enviada a diverses editorials i també al premi Herralde, convocat per l'editorial Anagrama. El compromís de publicació va fer que Bolaño la retirés, però l'editor, Jorge Herralde, s'interessà per la seva obra. El mateix any publicà a Anagrama la novel·la *Estrella distante*, que ampliava la història relatada en tan sols una vintena de pàgines al darrer capítol de *La literatura nazi en América*. L'any següent va publicar el recull de relats *Llamadas telefónicas*, que li repor-

«Amb ell, la decisió era escriure o escriure», diu la seva vídua, Carolina López. A principi dels 90 va decidir viure exclusivament de l'escriptura

La tardor a Girona: els temps difícils

ROBERTO BOLAÑO VA ARRIBAR A GIRONA l'any 1980. La tria no era casual. La seva germana i el seu cunyat li havien aconseguit un pis amb un lloguer força econòmic al mateix edifici on ells vivien, al carrer Caputxins, al capdamunt de les Pedreres, al límit urbà de la ciutat. Al principi l'escriptor vivia al primer pis i la seva germana a la planta baixa. Més endavant, la seva germana, que va tornar a residir a Mèxic durant uns anys abans d'establir-se definitivament a Catalunya, a l'Alt Empordà, va deixar lliure la planta baixa i Bolaño s'hi traslladà.

A Girona tenia molt poques amistats, no es relacionava gaire amb ningú i vivia en condicions gairebé eremítiques. Al marge de la literatura, l'única ocupació que tenia era ajudar la seva mare, María Victoria Ávalos, en una parada de bijuteria a la Rambla de la Llibertat. Va ser una època especialment dura per a l'escriptor, que havia de viure estirant al màxim els diners que havia guanyat durant la temporada d'estiu al càmping Estrella de Mar, de Castelldefels. Al càmping, hi exercia de vigilant des de la seva època d'estada a Barcelona, on havia arribat el 1977; hi va treballar alguns estius i també, en el període de residència barcelonina, en caps de setmana. A Girona, la precarietat econòmica va coincidir amb una fase de crisi respecte als seus projectes literaris, potser induïda per la mateixa situació econòmica i personal.

A *Prosa del otoño en Gerona*, va escriure: «La situación real: estaba solo en mi casa, tenía veintiocho años, acababa de regresar después de pasar el verano fuera de la provincia, trabajando, y las habitaciones estaban llenas de telarañas. Ya no tenía tra-

JOAN COMALAT. FONS JOAN COMALAT-INSPIA-DIPUTACIÓ DE GIRONA

bajo y el dinero, a cuentagotas, me alcanzaría para cuatro meses. Tampoco había esperanzas de encontrar otro trabajo. En la policía me habían renovado la permanencia por tres meses. No autorizado para trabajar en España. No sabía qué hacer. Era un otoño benigno».

En un altre fragment de l'obra, redactada en el mateix període que relata, hi diu: «La realidad. Había regresado a Gerona, solo, después de tres meses de trabajo. No tenía ninguna posibilidad de conseguir otro y tampoco tenía muchas ganas. La casa, durante mi ausencia, se había llenado de telarañas y las cosas parecían recubiertas por una película verde. Me sentía vacío, sin ganas de escribir y, cuando lo

«Joder, dijo Miranda y se levantó y salió al patio, como si yo hubiera dicho algo que la hubiera ofendido. Dejé pasar unos segundos, cogí la botella de coñac y la seguí. Miranda

estaba acodada en la barda mirando las luces de Girona. Tienes una buena vista desde aquí, me dijo. Le llené su vaso, me llené el mío, y nos quedamos un rato mirando la ciudad iluminada por la luna»

Sensini, dins de Llamadas telefónicas, p. 29.

Malgrat la seva enorme producció narrativa, i que els seus títols de més èxit són novel·les, Bolaño es considerava essencialment un poeta

JOAN COMALAT. FONS: JOAN COMALAT-INSPIA-DIPUTACIÓ DE GIRONA

«Por esos días la vi por primera vez. Yo estaba en un bar de la Rambla de Girona, en La Arcada, y vi entrar a Bill y luego la vi entrar a ella. Bill era alto, de piel atezada y tenía el pelo completamente blanco. Anne era alta, delgada, con los pómulos levantados y el pelo castaño y muy liso. Se sentaron en la barra y yo a duras penas pude desviar la mirada de ellos. Hacía mucho que no veía a un hombre y a una mujer tan hermosos. Tan seguros de sí mismos. Tan distantes e inquietantes. Todo el bar La Arcada debería haberse arrodillado ante ellos, pensé»

Vida de Anne Moore, dins de Llamadas telefónicas, p. 198.

JOAN COMALAT. FONS: JOAN COMALAT-INSPIA-DIPUTACIÓ DE GIRONA

«Mañana de domingo. La Rambla está vacía, sólo hay algunos viejos sentados en los bancos leyendo el periódico. Por el otro extremo las siluetas de dos policías inician el recorrido»

*Prosa del otoño en Gerona, dins de Tres, p. 31,
i La universidad desconocida, p. 271.*

intentaba, incapaz de permanecer sentado durante más de una hora ante una hoja en blanco. Los primeros días ni siquiera me lavaba y pronto me acostumbré a las arañas. Mi actividad se reducía a bajar al correo, donde muy rara vez encontraba una carta de mi hermana, desde México, y en ir al mercado a comprar despojos de carne para la perra».

Dues dècades després, coincidint amb la publicació del poemari *Tres* (Acantillado, 2000), que incloïa aquesta *Prosa del otoño en Gerona* (publicada ja anteriorment dins de *Fragmentos de la universidad desconocida* (Colección Melibea, Talavera de la Reina, 1993), avaluava la seva relació amb la ciutat en una entrevista al *Diari de Girona* (31 de desembre de 2000). «Jo aleshores treballava l'estiu a Barcelona i la resta de l'any intentava escriure, amb poca disciplina, i llegir, això sí, molt. Girona em va semblar una ciutat molt bonica. Jo era jove i pobre, i Girona, una espècie de tresor que jo intentava desxifrar cada dia. [...] cada nit tenia una visió esplèndida de la ciutat, amb la Catedral, els llums, a vegades el núvol tòxic de la Torras (la papepera de Sarrià de Ter)».

Quan el periodista Salvador Cargol li va preguntar si considerava Girona un lloc interessant per a la creació literària, ell ironitzà: «No és Venècia, però no està gens malament, fins i tot a vegades pot estar molt bé». La impressió davant d'aquestes declaracions és que el temps havia endolcit el record dels primers vuitanta, que en altres moments havia evocat de forma força més dramàtica.

En aquella època de crisi, potser més que les seves relacions personals gironines, el va ajudar enormement la relació epistolar que va mantenir amb el poeta xilè Enrique Lihn (1929-1988). Bolaño li va escriure i Lihn va respondre amb «una carta larga y de mal genio, en el sentido que damos en Chile al término *mal genio*, es decir hosca, irascible» (*Encuentro con Enrique Lihn*, dins de *Putas asesinas*, Anagrama, 2001). Malgrat tot, Bolaño va contestar la carta de Lihn: «[...] hablándole de mi vida, de mi casa en el campo, en uno de los cerros de Gerona, delante de mi casa la ciudad medieval, detrás el campo o el vacío. También le hablé de mi perra, Laika, y

le dije que la literatura chilena, salvo dos o tres excepciones, me parecía una mierda. En su siguiente carta ya se podía decir que éramos amigos. Lo que vino a continuación fue lo típico entre un poeta consagrado y un poeta desconocido».

Aquesta relació «típica» va consistir en un intercanvi de cartes que començà el 1981 i s'allargà uns quants anys. Lihn feia observacions als textos que Bolaño li enviava. «Me gustó bastante en algunos versos, y en otros lo encontré desmadejado... el surrealismo ortodoxo ya no se soporta. Hay algo que está bien y algo que no anda», li digué en una ocasió. («Desde el abismo: La correspondencia secreta entre Roberto Bolaño y Enrique Lihn», article de Marcelo Soto publicat el 7 de setembre de 2009 al diari xilè *La Tercera*).

Bolaño li traslladava les seves preocupacions però també feia gala del seu sentit de l'humor. En una carta de 1983 escrigué: «De vez en cuando suben amigas. Soy escritor, les digo, y no me creen, por supuesto. Hacen bien». I, en la mateixa carta: «De Chile no sé nada, nada. Completamente fuera de la literatura chilena, y horror, dentro de seis meses cumpliré 30 años. ¿Qué será de mí?» (Marcelo Soto, *op. cit.*).

En aquell període va escriure molta poesia, que es publicà molt més endavant de manera fragmentada i finalment reunida en una summa pòstuma titulada *La universidad desconocida* (Anagrama, 2007), títol que ja havia anticipat el 1993 amb els *Fragmentos*, esmentats anteriorment. També corresponen al període gironí la redacció de la novel·la *Monsieur Pain*, que tampoc no va veure la llum fins al cap d'una dècada, i la redacció, o si més no la revisió, de la novel·la *Consejos de un discípulo de Morrison a un fanático de Joyce*, escrita a quatre mans amb el seu amic Antoni Garcia Porta, a qui havia conegut a Barcelona a final dels setanta i amb el qual havia establert una sòlida amistat que mantingué al llarg de tota la vida.

Consejos..., que va guanyar el premi Àmbito Literario de Narrativa de 1984, va ser el debut editorial de Bolaño a Europa i en la narrativa. Fins a aquell moment, malgrat la seva aposta decidida per la literatura, només havia publicat dos llibres: com a autor, el poemari *Reinventar el amor* (Ed.

JOAN COMALAT. FONS JOAN COMALAT-INSIPA-DIPUTACIÓ DE GIRONA

«[...] estoy hablando de 1981 o 1982, cuando vivía encerrado en una casa de Gerona casi sin nada de dinero ni perspectivas de tenerlo, y la literatura era un vasto campo minado en donde todos eran mis enemigos [...] Le contesté [al poeta xilè Enrique Lihn] hablándole de mi vida, de mi casa en el campo, en uno de los cerros de Gerona, delante de mi casa la ciudad medieval, detrás el campo o el vacío»

Encuentro con Enrique Lihn, dins de Putas asesinas, p. 13.

DANI DUCH. FONS DANI DUCH - INSIPA - DIPUTACIÓ DE GIRONA

«En aquella época yo tenía veintitantos años y era más pobre que una rata. Vivía en Girona, en una casa en ruinas que me habían dejado mi hermana y mi cuñado tras marcharse a México y acababa de perder un trabajo de vigilante nocturno en un camping de Barcelona, el cual había acentuado mi disposición a no dormir durante la noche. Casi no tenía amigos y lo único que hacía era escribir y dar largos paseos que comenzaban a las siete de la tarde, tras despertar [...]»

Sensini, dins de Llamadas telefónicas, p. 13.

«El otoño en Gerona: la Escuela de Bellas Artes, la plaza de los cines, el índice de desempleo en Cataluña, tres meses de permiso para residir en España, los peces en el Oñar (¿carpas?), la invisibilidad, el autor que contempla las luces de la ciudad y por encima de éstas una franja de humo gris sobre la noche azul metálico y al fondo las siluetas de las montañas»

Prosa del otoño en Gerona, dins de *Tres*, p. 27,
i *La universidad desconocida*, p. 267.

JOAN COVALAT. FONS JOAN COVALAT-INSPIAI-DIPUTACIÓ DE GIRONA

«Como si estuviera dentro de un calidoscopio y viera el ojo que lo mira. Colores que se ordenan en una geometría ajena a todo lo que tú estás dispuesto a aceptar como bueno. Así empieza el otoño, entre el río Oñar y la colina de las Pedreras»

Prosa del otoño en Gerona, dins de *Tres*, p. 13,
i *La universidad desconocida*, p. 253.

JOAN CARLES CODOLÀ

>> Roberto Bolaño, a l'esquerra, amb Lluís González i Narcís Bataller, a Barcelona, l'any 1977.

«De vez en cuando suben amigas. Soy escritor, les digo, y no me creen. Hacen bien»

Taller Martín Pescador, Mèxic DF, 1976), i com a antòleg, *Muchachos desnudos bajo el arco iris de fuego*, una antologia d'onze joves poetes llatinoamericans que va tancar a Barcelona però va publicar a Mèxic (Editorial Extemporáneos, 1979). *Consejos...*, publicat per Editorial Anthropos, va ser un llibre que va passar relativament desapercebut i no es va reeditar fins cinc després de la mort de l'escriptor (Acantilado, 2008).

Anna Francés, que a principi dels anys vuitanta tenia una parada de bijuteria a la Rambla, era amiga de María Victoria Ávalos i pràcticament veïna de Bolaño, el recorda com un noi «que semblava infeliç, gris, però que tenia molt d'encant». «No es feia gaire amb ningú», rememora. «Amb mi i altres companys s'hi feia més perquè érem amics de la seva mare, però era introvertit, un solitari. No queia bé a la gent. Girona era una ciutat molt difícil, i ell, un pobre *sudaca* sense un duro».

Aquesta visió d'un Bolaño entotsolat i taciturn és compartida per Margarida Vila, neboda d'una veïna de l'escriptor, que juntament amb Anna Francés el va ajudar ocasionalment en tasques domèstiques. Recorden, particularment, que l'escriptor va caure malalt, i que elles li proporcionaven brous i anaven a fer-li companyia i a tenir-ne cura. Loli, veïna de l'escriptor, afirma que «sortia molt poc. Era un noi molt amable i molt discret que sempre estava a casa seva: escrivia i estava per les seves coses. Tenia moltes migranyes».

Ignasi Huertas el recorda com «una persona escèptica, que pensava pel seu compte» i «capficada en els seus projectes», i hi afegeix: «Se li notava un punt d'angoixa, suposo que per la precarietat de la situació que vivia. Nosaltres aleshores érem pobres, però no teníem compromisos ni ens importava gaire res. Ell no sortia. A les vuit del vespre, quan la gent anava a fer la cervesa, ell et deia: "Me'n vaig a casa, que he d'escriure". Ni tan sols el recordo bevent». Anna Francés remarca també, com a mostra de la seva austeritat, que Roberto «no fumava ni maria», en un temps i uns ambients en què aquest era un hàbit corrent.

Al llarg dels anys que va viure a Girona, Bolaño freqüentava també un pis que un grup de joves cassanencs compartien a la ronda Ferran Puig. L'enllaç era el cunyat

>> Roberto Bolaño amb Lluís Maria Xirinacs, l'any 1977, quan el polític i sacerdot reclamava la llibertat dels presos polítics davant de la presó Model de Barcelona.

JOAN CARLES CODOLÀ

de l'escriptor, originari com els llogaters de Cassà de la Selva, que havia tornat a Catalunya després d'una estada a Mèxic, on va conèixer Salomé Bolaño. Alguns d'aquells joves cassanencs van conèixer l'escriptor quan aquest anava al pis –fins i tot abans d'establir-se a Girona– per visitar la seva germana, que llavors també hi vivia, juntament amb el seu company. Altres ja l'havien conegut a Barcelona, on també havien compartit pis en la seva condició d'estudiants.

Un d'aquells joves, Joan Carles Codolà, aleshores estudiant de medicina, és l'autor

de les fotografies que són testimoni de l'entrevista de Roberto Bolaño amb el sacerdot i polític Lluís Maria Xirinacs (1932-2007). La trobada amb Xirinacs va tenir lloc en el període en què aquest reivindicava la llibertat dels presos polítics passant dotze hores diàries davant de la presó Model de Barcelona, al carrer Entença. Havia de ser, doncs, el 1977, atès que aquest fou l'any d'arribada de l'escriptor a Catalunya i Xirinacs, que havia començat la seva acció de protesta política el Nadal de 1975, la va abandonar amb l'anunci de les mesures d'amnistia promulgades a l'octubre de 1977.

Barcelona havia meravellat Roberto Bolaño, però pocs anys després s'instal·là a Girona, per raons bàsicament econòmiques

CLAUDI VALENTÍ

«Recuerdo que pensé: qué extraña carta, recuerdo que releí algunos capítulos de Ugarte, por esos días aparecieron en la plaza de los cines de Girona los vendedores ambulantes de libros, gente que montaba sus tenderetes alrededor de la plaza y que ofrecía mayormente stocks invendibles, los saldos de las editoriales que no hacía mucho habían quebrado, libros de la segunda guerra mundial, novelas de amor y de vaqueros, colecciones de postales. En uno de los tenderetes encontré un libro de cuentos de Sensini y lo compré. Estaba como nuevo –de hecho era un libro nuevo, de aquellos que las editoriales venden rebajados a los únicos que venden este material, los ambulantes, cuando ya ninguna librería, ningún distribuidor quiere meter las manos en ese fuego– y aquella semana fue una semana Sensini en todos los sentidos»

Sensini, dins de *Llamadas telefónicas*, p. 16-17.

JOAN COMALAT. FONTS: JOAN COMALAT-INSIPA-DEPUTACIÓ DE GIRONA

>> Roberto Bolaño l'any 1984. Aquestes fotografies de Joan Comalat formen part d'una sèrie d'imatges preses amb motiu de la publicació de la primera novel·la de l'escriptor i que, probablement, van romandre inèdites.

JOAN COMALAT. FONTS: JOAN COMALAT-INSIPA-DEPUTACIÓ DE GIRONA

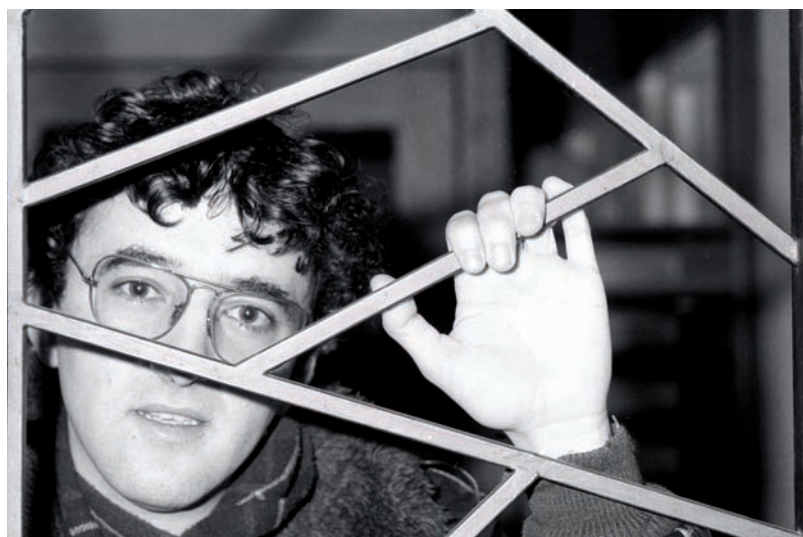

JOAN COMALAT. FONTS: JOAN COMALAT-INSIPA-DEPUTACIÓ DE GIRONA

Al cap de set anys, Codolà exercia de periodista, i coincidí al diari *El Punt* –on treballava des de la seva fundació– amb el fotògraf Joan Comalat. Roberto Bolaño, que feia quatre anys que residia a Girona, havia publicat *Consejos de un discípulo de Morrison a un fanático de Joyce* i Codolà proposà a Comalat de fer-li unes fotografies. Les imatges es van prendre el desembre de 1984 i són pràcticament desconegudes, si no completament inèdites.

Ara, amb la perspectiva de 25 anys, Codolà apunta que en aquell moment no eren conscients del valor que aquelles imatges

podien adquirir. «Estàvem fent fotos a un conegut que havia publicat un llibre, però no podíem pas intuir que seria un autor amb la projecció que té avui. M'imagino que en Joan devia dir: "Qui és, aquest noi? Què dius que fa?"». La descripció de la sèrie de fotografies, avui conservades en el fons Joan Comalat de l'Inspai, Centre de la Imatge de la Diputació de Girona, és ben aclaridora en aquest sentit: es refereix a Bolaño com a «escriptor de novel·la negra». Certament, *Consejos...* està concebuda com una novel·la policíaca, però això, vist al cap dels anys, no delimita de cap manera l'àm-

bit literari dels seus autors, ni de Roberto Bolaño ni d'Antoni Garcia Porta.

En aquella època, segons el testimoni dels joves de Cassà, Bolaño es desplaçava sovint a Barcelona i freqüentava la Biblioteca de Catalunya, tot i que s'escribia amb les amistats que mantenia a la ciutat, com el mateix coautor de *Consejos...*, Antoni Garcia Porta. Òbviament, l'autor de *Los detectives salvajes* necessitava tenir accés a llibres, i si podia ser un accés gratuït, millor. El mateix Codolà era una font de préstec que Bolaño va recordar (i agrair) gairebé dues dècades després en un article, «Wilcock», publicat

L'autor de *Los detectives salvajes* necessitava tenir accés a llibres, i si podia ser un accés gratuït, millor

AJUNTAMENT DE GIRONA. CROU. [LUÍS ROMERO]

>> Roberto Bolaño a la presentació de *Llamadas telefónicas*, el 6 de febrer de 1998.

primer per *Diari de Girona* (1999) i després per *Las Últimas Noticias*, de Xile (2000). A l'article l'escriptor celebra la reedició de *La sinagoga de los iconoclastas*, que ell havia llegit, prestat, en la primera edició de 1981. «Por aquellos años», escriu, «yo no tenía dinero para comprar libros y lo que leía lo sacaba de la biblioteca [...] aunque de vez en cuando algún amigo, ahora que lo pienso siempre el mismo, me prestaba una novedad, un libro recién salido al mercado. Este amigo se llamaba Carles y era periodista deportivo, sin embargo recibía libros de Anagrama, ignoro por qué razón, ya que nunca, como es natural, escribió una reseña sobre ellos». I continua: «[...] cuando iba a verlo a su casa [el pis de la ronda Ferran Puig] siempre salía con un libro que religiosamente, al cabo de quince días, les devolvía».

També en aquell període Bolaño va conèixer Javier Cercas, aleshores un jove aspirant a escriptor, i Felip Ortega, que els anys següents esdevingué llibreter i editor. La relació no es va consolidar llavors, però la van reprendre a la segona meitat dels noranta, en què va néixer l'amistat real de Bolaño amb Cercas i Ortega i també amb el crític literari Ponç Puigdevall.

A Bolaño i Cercas els va presentar l'escriptor Xavier Coromina, autor de la novel·la *Per qui es baten els ous* (Edicions del Pèl, Salt, 1984), que havia estat finalista dels premis Bertrana de 1983. Coromina, que encara no havia publicat, va preguntar-li a Bolaño com li anava la redacció de la novel·la que escrivia. La resposta de Bolaño, segons recorda Javier Cercas, va ser: «Va, però no sé cap on va» (*El País*, 3 de setembre de 1998). «La frase me impresionó muchísimo», escriu Cercas, «porque me pareció la frase de un escritor de verdad, aunque yo estaba seguro de que aquel tipo con aire de buhonero hippy, de esos que andan por los mercadillos vendiendo baratijas, no podía ser un verdadero escritor, porque yo entonces creía que los verdaderos escritores sólo podían vestir como funcionarios entristecidos, igual que si fueran Franz Kafka. Por supuesto, me equivoqué, pero eso sólo lo supe muchos años después, cuando yo ya había leído, entre la envidia y la admiración, varios libros de Roberto Bolaño sin poder asociar su nombre ni su fotografía con el buhonero hippy de tantos años antes». Cercas situa la

AJUNTAMENT DE GIRONA. CROU. [LUÍS ROMERO]

trobada amb Bolaño al bar Bistrot, a les escales de Sant Martí de Girona.

Felip Ortega també recorda la sorpresa de descobrir, quinze anys després, que l'escriptor que havien convidat a la Llibreria 22, on aleshores treballava, perquè presentés el seu darrer llibre, un volum de relats titulat *Llamadas telefónicas*, era el mateix jove llatinoamericà que es presentava com a poeta i amb qui havia coincidit en locals gironins d'oci, especialment al bar l'Enderroc, un focus d'activitat cultural i de lleure –des de concerts fins a festivals infantils de dibuix– avui desaparegut.

«Jo treballava a la Llibreria 22», explica Ortega, «i amb l'escriptor i crític literari Ponç Puigdevall havíem quedat molt sorpresos amb *La literatura nazi en América* i *Estrella distante*. Quan vam saber que vivia a Blanes vam decidir proposar-li de presentar la seva darrera novetat, *Llamadas telefónicas*. En Ponç havia fet una crítica elogiosa dels dos llibres a *Presència* i seria el presentador. Vam contactar-hi, va acceptar, ho vam lligar tot, i el dia de la presentació, quan va entrar per la porta de la llibreria vam descobrir que era aquell paio que ja havíem conegut feia quinze anys. «Hombre, ¿eres tú?», li vam dir». A l'acte de presentació Bolaño es va permetre algunes ironies –petites revenges, potser– sobre la ciutat. «Girona no ha canviat gaire

Quan Bolaño va entrar a la Llibreria 22, Felip Ortega i Javier Cercas el van reconèixer. «Hombre, ¿eres tú?», li van dir

AJUNTAMENT DE GIRONA. CROU. [ANNA CARRERAS]

des del 1981. Potser ara els diners s'hi veuen encara més. Abans semblava França i ara fa pensar en Suïssa», va dir, segons recollí la premsa de l'endemà.

Aquella presentació es va allargar amb una apassionada i desaforada nit de copes (per a tothom excepte per a Bolaño, que feia anys que no bevia, a causa de la seva afecció hepàtica). Hi van participar l'escriptor i la seva dona, Carolina López, i Ponç Puigdevall, Felip Ortega, Javier Cercas i la periodista Imma Merino. Ortega recorda que van anar al bar Nummulit i que, després, les copes i la conversa van continuar en un bar de davant de la Devesa. «Ell va quedar molt sorprès del nostre coneixement de la literatura llatinoamericana», explica Ortega, «i xerrant, xerrant, vam acabar a les tantes i una mica tocats. Recordo que Bolaño demanava insistentment Mirinda i nosaltres li dèiem: "Bolaño, que no hay Mirinda, si quieres pide Fanta". A les cinc de la matinada vaig demanar un taxi, i vaig pagar el taxista perquè el tornés a Blanes».

Ortega, que posteriorment va treballar a la Llibreria Central de Barcelona, va tenir responsabilitats editorials a RBA i va regentar fins fa uns mesos La Llibreria de Girona, recorda que aquella presentació, que va tenir lloc el 6 de febrer de 1998, va ser la primera pedra d'una sòlida amistat basada en la re-

lació personal, però també en les afinitats literàries. Si Ponç Puigdevall va presentar *Llamadas telefónicas* el 7 de febrer de 1998, poques setmanes després, el 4 d'abril, va ser Bolaño el que va presentar el segon llibre de Puigdevall, *Era un secret*, editat per Quaderns Crema. En aquest acte Bolaño va conèixer l'editor Jaume Vallcorba-Plana, que al cap d'un parell d'anys li va publicar obres poètiques com *Tres* (Acantilado, 2000) i el 2006 va reeditar *Los perros románticos*, poemari publicat inicialment el 2000 per l'Editorial Lumen. L'acte va ser també el segon moviment d'una petita *suite* de presentacions mútues.

L'any següent, el 16 de gener de 1999, i també a la Llibreria 22, Cercas i Puigdevall van presentar conjuntament la novel·la que havia de catapultar la carrera literària de Bolaño, *Los detectives salvajes*, i encara l'any 2000, el dia 25 de març, Bolaño tornà la deferència a Javier Cercas i li va presentar una compilació de textos, *Relatos reales* (Acantilado).

El reconeixement a Girona va seguir un camí no gaire diferent de la recepció general de l'obra de Bolaño a Catalunya i a Espanya. La primera referència que se'n troba a la premsa local és del 22 de març de 1996 i la publicà *Diari de Girona*, a la secció de novetats de les pàgines literàries. Es tracta d'una ressenya d'una desena de línies a

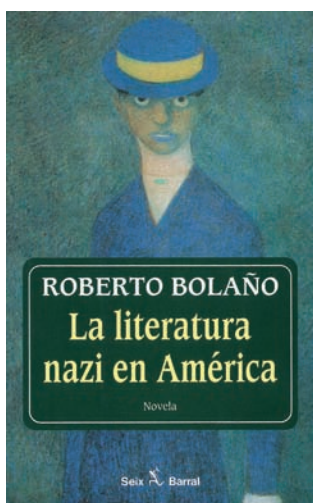
>> A l'esquerra, Roberto Bolaño i Ponç Puigdevall a la presentació de *Llamadas telefónicas*. A la dreta, Bolaño, Puigdevall i Jaume Vallcorba, dos mesos després, a la presentació de la novel·la *Era un secret*, el 3 d'abril de 1998.

Aquella presentació es va allargar amb una apassionada i desaforada nit de copes: el principi d'una sòlida amistat entre Bolaño, Cercas, Ortega i Puigdevall

>> **Javier Cercas presenta**
Los detectives salvajes,
 el 15 de gener de 1999.

>> **Portada de la primera**
edició de La literatura
nazi en América.

columna il·lustrada amb la reproducció de la portada de *La literatura nazi en América* (Seix Barral). Va haver de passar gairebé un any perquè aparegués nova informació sobre l'escriptor. La revista *Presència*, suplement dominical del diari *El Punt*, publicà la darrera setmana de febrer de 1997 una crítica literària de la novel·la *Estrella distante*, que era la recuperació i ampliació del darrer capítol de *La literatura nazi...*, d'una vintena de pàgines, i representava el debut de Bolaño a Anagrama. La crítica, firmada per Ponç Puigdevall, en realitat és doble, perquè s'hi parla també de *La literatura nazi...* i de la relació directa entre tots dos llibres. En el text, Puigdevall lamentava que el ritme de la producció editorial i els compromisos periodístics li haguessin impedit la lectura de *La literatura nazi en América*, publicada el febrer del 96, fins a la tardor del mateix any, en què ja havia prescrit la seva consideració de novetat en termes periodístics. Malgrat tot, l'aparició de la novel·la *Estrella distante* no només li permetia recuperar l'anterior –argumentava–, sinó que la relació directa entre l'una i l'altra feia necessari parlar-ne. La crítica és entusiasta.

A final de 1997 es publicà *Llamadas telefónicas*. La novetat es va recollir a principi

de l'any següent al diari *El Punt*. En aquell moment Bolaño ja havia generat expectatives entre els creadors d'opinió literària a Girona: Puigdevall, efectivament, però també els seus amics Javier Cercas –que havia publicat un llibre de relats i dues novel·les– i Felip Ortega –que treballava a la Llibreria 22–. *Llamadas telefónicas*, així, es presentà a la llibreria regentada per Guille Terribas el 6 de febrer de 1998. De la presentació se'n van fer ressò els dos diaris locals. Encara no havia passat un any que Bolaño va publicar l'obra que havia de significar l'eclosió de la seva carrera literària: *Los detectives salvajes*, avalada pel premi Herralde de novel·la. A Girona, com ja s'ha avançat, la va presentar Cercas, que, segons paraules de la periodista Imma Merino, va revelar l'existència a la ciutat d'un «club de fans de l'escriptor xilè», del qual es disputava «amb dos amics seus –el llibreter Felip Ortega i l'escriptor Ponç Puigdevall– el càrrec de president».

L'admiració era mútua. Bolaño va ser el primer lector de la novel·la *Soldados de Salamina*, de Javier Cercas (*El País*, 21 de setembre de 2003) i, de fet, va animar-lo a escriure-la a partir de la història real de l'afusellament fallit de Rafael Sánchez Mazas. En el període que Cercas l'escribia, es

Bolaño va ser el primer lector de *Soldados de Salamina*, del seu amic Javier Cercas, i en va escriure ressenyes entusiastes, exultants

trucaven sovint o es trobaven per parlar al bar que Dimas Luna, amic de Bolaño, regentava a Blanes. Bolaño va publicar, a Catalunya i a Xile, articles entusiastes sobre Cercas. Un d'aquests textos, titulat «Cercas vuelve a casa» i aparegut quan l'autor de *La velocidad de la luz* va decidir tornar a establir el seu domicili a Girona per la seva relació laboral amb la Universitat, anticipava l'èxit de *Soldados de Salamina*: «Cercas vuelve a casa para escribir los grandes libros que rondan por su cabeza. Vuelve a casa para convertirse en uno de los mejores escritores de nuestra lengua». L'article va ser publicat a *Diari de Girona* el 25 de juliol de 1999 i, posteriorment, al diari xilè *Las Últimas Noticias*. L'any 2001 Bolaño saludà la publicació de *Soldados de Salamina*, amb igual entusiasme, en una altra crònica al rotatiu de Xile.

No sembla menor el respecte literari que Bolaño sentia per Puigdevall. «¿Hace falta decir que para mí es uno de los tres o cuatro mejores escritores catalanes vivos y que me siento honrado de ser su amigo?», va escriure a l'article «Puigdevall el raro», publicat en traducció catalana al *Diari de Girona* l'11 de juliol de 1999 i novament recuperat al cap d'un temps per a *Las Últimas Noticias*.

És evident que Bolaño, amant de la *boutade* i de la controvèrsia, conegut per les seves sortides geniüdes contra l'oficialitat i les seves declaracions volgutament imperitins i provocadores, era tan generós en l'elogi com mordaç i cruel en la crítica.

En tot cas, la seva nova novel·la i el premi Herralde van desterrar les referències periodístiques a Bolaño com a «escriptor xilè resident a Blanes», i la premsa local atorgà al lector la capacitat de reconeixement de l'escriptor pel seu nom i sense context. Mesos després de l'aparició de *Los detectives salvajes*, Roberto Bolaño obtingué el premi Rómulo Gallegos, el més prestigiós en l'àmbit llatinoamericà, que té entre els seus guanyadors escriptors com Gabriel García Márquez i Mario Vargas Llosa (tots dos premis Nobel), el mexicà Carlos Fuentes o l'espanyol Javier Marías. El darrer, Bolaño l'assenyalava com un dels autors contemporanis que més li interessaven (lamentablement Marías no va llegir Bolaño en vida d'aquest, per la seva animadversió cap a l'editorial Anagrama, amb la qual va editar en la dècada dels 80 i la primera etapa dels 90). El sentit ascendent de la projecció de Bolaño ja era indeturable i es multiplicà de forma exponencial a partir de la seva mort.

>> Roberto Bolaño, Javier Cercas, Jordi Garcia i Jaume Vallcorba, a la Llibreria 22, durant la presentació del llibre *Relatos reales*, de Cercas, el 24 de març de 2000.

>> Portada de la primera edició de *Consejos de un discípulo de Morrison a un fanático de Joyce*.

Los detectives salvajes va ser l'eclosió de la carrera literària de Bolaño. Per a la premsa deixà de ser un «escriptor xilè resident a Blanes»

RAFAEL BOSCH

«[...] ella preparaba bocadillos y descorchábamos una botella de vino, y escuchábamos música o bajábamos al Freaks a seguir bebiendo y hablando. En la puerta de ese bar se juntaban muchos de los yonquis de Girona, y no era extraño ver deambulando por los alrededores a los chicos malos locales, pero Anne solía recordar a tipos malos de San Francisco, tipos malos de verdad, y yo solía recordar a los de México y nos reíamos mucho aunque, ahora, la verdad, no sé de qué nos reíamos, tal vez de estar vivos, nada más. A las dos de la mañana nos despedíamos y yo subía a mi casa en lo alto de La Pedrera»

Vida de Anne Moore, dins de Llamadas telefónicas, p. 199.

HEREUS DE ROBERTO BOLAÑO

La novel·la que Bolaño escrivia sense saber gaire bé on anava quan va conèixer Javier Cercas va arribar a port, però tardà més de deu anys a publicar-la. Era *Monsieur Pain*. L'edició definitiva és de 1999, a Anagrama; anteriorment s'havia publicat amb el títol *La senda de los elefantes* (1994), després d'obtenir el premi de novel·la curta Félix Urabayen, que concedeix l'Ajuntament de Toledo; i abans, amb un tercer títol diferent, havia aconseguit una menció en un altre premi.

En la nota preliminar de l'edició de *Monsieur Pain* a Anagrama, Bolaño, després de relatar les singulars vicissituds del text, remarca la importància que van tenir els premis menors en la seva carrera literària: «El tiempo, que es un humorista de ley, me ha hecho ganar posteriormente algunos premios importantes. Ninguno ha sido, sin embargo, tan importante como estos premios desperdigados por la geografía de España, premios búfalo que un piel roja tenía que salir a cazar pues en ello le iba la vida. Nunca como entonces me sentí más orgulloso y más desdichado de ser escritor».

Roberto Bolaño recrea la recerca i captura d'aquests «premis búfal» i la seva relació amb un altre escriptor llatinoamericà que també n'era caçador, l'argentí Antonio di Benedetto, al conte *Sensini* (publicat dins de *Llamadas telefónicas*, 1997), que va obtenir el premi de narrativa de Sant Sebastià de la Fundació Kutxa el 1997. El narrador del relat, com altres personatges de contes de l'escriptor, resideix a Girona, a les Pedreres, en un joc de miralls i de dates que la ficció permet, perquè en realitat quan l'autor comença a guanyar aquests premis ja residia a Blanes i havia decidit guanyar-se la vida exclusivament amb la literatura.

A principi dels noranta Bolaño guanyà diversos premis literaris menors, que li van reportar alguns diners i la publicació dels primers llibres no mexicans

Blanes: un paradís civilitzat

«YA NO RECUERDO CUÁNDO LLEGUÉ AQUÍ. Sólo sé que fue en tren y hace muchos años. Juan Marsé, en *Últimas tardes con Teresa*, convirtió Blanes en el paraíso inalcanzable de todos los Julien Sorel de España. Yo leí la novela en México y la sonoridad de la palabra *Blanes* (que viene del latín *Blanda*) me subyugó. Todos somos el Pijoaparte, pero yo nunca sospeché que un día llegaría a Blanes y que ya nunca desearía marcharme» (Roberto Bolaño, «La Selva Marítima», *El País*, suplement de viatges, 9 de gener de 2000).

Bolaño va arribar a Blanes a mitjan anys vuitanta. Potser va arribar-hi per atzar, però hi va passar gairebé dues dècades, o, dit de manera més definitiva, gairebé la meitat de la seva vida.

S'hi traslladà des de Girona per col·laborar en el negoci de venda de bijuteria que la seva mare, María Victoria Ávalos, havia muntat al barri dels Pins. A partir de 1984 començà a treballar-hi. El 6 de maig de 1985 es va casar, a Girona, amb Carolina López. Aquell mateix any, Carolina va començar a treballar a l'Ajuntament de Blanes i la relació laboral es consolidà l'any següent. El 1986 la parella es va instal·lar definitivament al municipi, on van arribar a tenir onze domicilis diferents.

La primera residència de l'escriptor fou la mateixa rebotiga de l'establiment que havia muntat la seva mare. Després es va allotjar en diversos domicilis per períodes molt curts, sobretot a causa de l'augment de preus dels lloguers a l'estiu. L'estacionalitat pròpia d'un municipi turístic feia que la parella limités determinats lloguers a la temporada baixa i que es busqués alternatives més barates durant la temporada turística. «He viscut en moltes cases i sovint

JORDI RIBOT

no tocava res del que hi trobava. Les coses que hi havia em portaven a pensar en els inquilins anteriors i mai no ho tocava. En tot cas hi afegia les meves coses», explicà el poeta i novel·lista a la televisió xilena l'any 1998, en tornar al país per primera vegada després de 25 anys.

Amb el temps, Roberto Bolaño va començar a disposar d'un espai propi a més del domicili familiar: sovint distingia, amb humor, entre casa seva i casa de la seva dona. Els espais més viscuts (i que més apareixen als seus escrits) són el carrer Aurora i el carrer del Lloro. En aquest darrer hi van tenir dos pisos, simultàniament, gairebé de costat, al número 17 i al número 23.

«Pasaron varios meses. Me cambié de casa. Me fui a vivir a la costa, a un pueblito que

en los sesenta Juan Marsé elevó a la categoría de mito. Tenía mucho trabajo y muchos problemas como para hacer algo relativo a Anne Moore. Creo que hasta me casé»

Vida de Anne Moore, dins de Llamadas telefónicas, p. 155.

Una vegada instal·lat a Blanes, a mitjan anys vuitanta, l'escriptor va arribar a tenir fins a onze domicilis diferents

«Se llamaba Stella Maris (un nombre con reminiscencias de pensión) y era un camping sin excesivas reglas, sin excesivas peleas, sin excesivos robos»

La pista de hielo, p. 19.

El càmping de Castelldefels on Roberto Bolaño va treballar es diu Estrella de Mar. Hi ha un càmping Stella Maris a Malgrat de Mar. A Blanes també hi ha un Stella Maris, però és un hotel. Un càmping de nom similar és el Reina Maris.

«Ya afuera me sentía libre, caminaba a buen paso por la avenida de los campings hasta el Paseo Marítimo y luego me internaba en el casco antiguo, donde desayunaba tranquilamente leyendo el periódico»

La pista de hielo, p. 60.

El carrer Aurora és un carreró interior i sense sortida a poca distància del passeig de s'Abanell i sa Palomera, a la zona del Racó d'en Portas, on avui hi ha la Biblioteca Comarcal i una sala d'actes que porta el nom de l'escriptor. Bolaño l'evoca en la poesia que dedicà al seu fill i també en el relat *La colonia Lindavista*, que obre el recull pòstum *El secreto del mal* (Anagrama, 2007).

El carrer del Lloro és al centre de la vila, darrere del carrer Ample. En aquest carrer, amb la màxima austeritat, hi va escriure bona part de la seva obra. «Desde el balcón de mi casa se ve el mar. He encontrado un punto perfecto de relación con las musas. Si me cambiara de casa e instalara una estufa, las musas se harían un poco más de rogar. Ellas vienen a mí porque estoy en el sitio donde quieren que esté», afirmà (declaracions a *El Mercurio* de Xile, 17 de juliol de 1999). Els noms de Blanes i del carrer del Lloro associats a Bolaño es van convertir en recurrents als mitjans de comunicació llatinoamericans –als xilens en particular–, i van aparèixer fins i tot a la revista femenina amb més difusió a Xile. «Desde hace 16 años, Bolaño comparte su vida –aunque no el departamento– con Carolina, una catalana guapa y sonriente que trabaja en los servicios sociales de la administración pública y con la que tiene un hijo, Lautaro, de ocho años. Junto a ellos dos –que viven en una casa vecina–, el escritor ha encontrado en la turística localidad de Blanes –cuya población pasa, en verano, de 20 mil a 175 mil habitantes–, la calma que necesita para crear su mundo novelesco», escrigué la periodista Elsa Fernández Santos a *Paula* l'agost de 1998. El titular de la informació és «El chileno de la calle del Loro».

En els darrers temps, el domicili de la família es va traslladar del carrer Aurora a pocs metres d'aquest estudi, precisament al carrer Ample, però l'escriptor va mantenir el pis del carrer del Lloro fins a principi de 2003, en què va deixar-lo per instal·lar-se a la Rambla Joaquim Ruyra.

Què va trobar Bolaño a Blanes? Potser tranquil·litat, o indiferència, o les dues coses. La majoria de pobles i ciutats (excepte casos remots d'endogàmia tribal) són una suma de realitats heterogènies, fins i tot una suma de contraris, però Blanes ho és més, començant per la seva orografia i la

distribució dels barris. Blanes és industrial i turística, pagesa i pescadora, tradicional i progressista, principi i final de la Costa Brava, Blanes de tota la vida i Blanes immigrant, amb obrers nadius i obrers turistes que es barregen entre la zona turística i les cases barates, una amalgama que va des de les residències de luxe de cala Sant Francesc als barris de la Plantera i els Pins.

A Bolaño, bon conversador amb els seus amics però reservat per a la gent en general, potser el tracte ja li estava bé. La diversitat de Blanes era un refugi, li donava tranquil·litat, i probablement a més l'atreïa. Com a mínim li agradava explicar –i ho repetia sovint– que la primera referència que havia tingut de la població era la novel·la *Últimas tardes con Teresa*, de Juan Marsé, a qui convertí en personatge a *Los detectives salvajes*. Segons afirmava, havia llegit la novel·la de Marsé a Mèxic, els anys setanta, i recordava perfectament l'impacte que li havia causat, fins i tot el lloc de la lectura (un parc) i «el color del cielo mexicano» dels dos dies que va tardar a llegir el llibre. El protagonista de la novel·la és un immigrant murcià, marginal i lladre de motos, que festeja una jove de classe alta la família de la qual té una segona residència a Blanes. Quan viatja a Blanes en una moto robada per trobar Teresa i culminar el seu intent de seduir-la, fracassa: abans d'arribar-hi el deté la policia.

«Vaig arribar a Blanes i el primer que vaig fer, per descomptat, va ser buscar la casa dels pares de Teresa. Evidentment no la vaig pas trobar», deia sovint. És una anècdota repetida en entrevistes, intervencions públiques i també en textos escrits desenes de vegades, en moments i circumstàncies diferents, i amb diverses variants que accentuen un aspecte o altre de la història, segons l'ocasió. Al pregó de la Festa Major de 1999, quan ja s'havia produït l'eclosió de la seva carrera literària, Bolaño va reivindicar que a la novel·la de Marsé hi havia «l'esperit de Blanes». «El paraíso inalcanzable del charnego Pijoaparte y el paraíso alcanzado por el sudaca Bolaño. Un paraíso sin estridencias y con un mar magnífico», va dir. «Aquí em sento a casa. És una sensació molt difícil d'aconseguir per a algú com jo, que ha anat a moltes ciutats i que ha voltat molt», declarà a *Diari de Girona* el mateix 1999 en una informació titulada «Un

blanenc encantat», a les pàgines especials dedicades, precisament, a la festa. I, en una entrevista publicada pòstumament (*Entre parèntesis*, Anagrama, 2004), va afirmar sobre la població: «Pasaron por aquí gente de todos los lugares. No es un balneario de ricos sino de proletarios».

En tot cas, Roberto Bolaño va convertir Blanes i el seu entorn en escenari dels seus relats, molt sovint sense esmentar-ne el nom o reduint-lo a una inicial enigmàtica, com Z. Blanes, o una població que s'assembla molt a Blanes, és l'escenari de *La pista de hielo* (1993), una novel·la que narra tres versions diferents d'un crim en el qual es veuen implicats, d'una manera o altra, un regidor corrupte, un emprenedor xilè que havia tingut pretensions d'escriptor i que s'ha convertit en empresari i un poeta mexicà desarrelat que fa de vigilant nocturn en un càmping –amb el qual anticipa l'univers dels poetes *visceralrealistes* del DF de *Los detectives salvajes* (1998) i trasllada a Blanes l'experiència de vigilant del càmping Estrella de Mar de Castelldefels–. El crim es comet a l'antiga residència d'un indià. ¿Potser l'autor s'inspirava en el xalet d'Amado Carrera, construït damunt d'un espadat, prop del convent?

Lloret és el refugi de l'infame Ramírez Hoffman, militar xilè que perpetrava crims polítics amb pretensions artístiques, a *La literatura nazi en América* (1996). Un expolícia, amb la col·laboració d'un tal Roberto Bolaño, poeta xilè resident a Barcelona, al carrer Tallers, el localitza i l'identifica. Poc després Ramírez Hoffman passa a dir-se Carlos Wieder (un cognom escaient, atès que, en alemany, vindria a significar 'dues vegades') i Blanes apareix a la ficció per partida doble, però amb un paper secundari: d'una banda els protagonistes hi fan l'enllaç de la línia ferroviària amb l'autobús per anar a Lloret, com ja havien fet en el relat anterior; de l'altra, la novel·la ha estat escrita a Blanes, tant en la realitat com en la ficció. En un pròleg integrat a la ficció, l'escriptor Roberto Bolaño (ara, personatge) revela que l'autèntic narrador no és ell, sinó Arturo Belano, «veterano de las guerras floridas y suicida en África», que no va quedar gaire satisfet del relat que el seu alter ego li havia dedicat a *La literatura nazi...*, així que tots dos es van tancar durant un mes i mig a

>> A la fotografia superior, el darrer domicili de Roberto Bolaño, a la Rambla Joaquim Ruyra, on es va traslladar poc abans de morir. A baix, el domicili familiar del carrer Ample.

Blanes és «el paraíso inalcanzable del charnego Pijoaparte y el paraíso alcanzado por el sudaca Bolaño»

CLAUDI VALENTI

«Por la ventana entra el rumor del mar mezclado con las risas de los últimos noctámbulos, un ruido que tal vez sea el de los camareros recogiendo las mesas de la terraza, de vez en cuando un coche que circula con lentitud por el Paseo Marítimo y zumbidos apagados e inidentificables que provienen de las otras habitaciones del hotel [del Mar, que apareix tant a *El Tercer Reich* com a *La pista de hielo*]»

El Tercer Reich, p. 11.

«En las escalinatas de entrada del hotel [del Mar] encontramos al Quemado. Aparqué en el Paseo Marítimo y bajamos juntos»

El Tercer Reich, p. 306.

CLAUDI VALENTI

«La discoteca estaba en la zona de los campings, que es también la zona de las discotecas, las hamburgueserías y los restaurantes. Hace diez años sólo había allí un par de campings y un bosque de pinos que se extendía hasta la vía del tren; hoy, según parece, es el conglomerado turístico más importante del pueblo»

El Tercer Reich, p. 26.

la casa d'aquest darrer a Blanes i «al dictado de sus sueños y pesadillas» van compondre la novel·la.

Blanes és després el refugi de Belano, el detectiu salvatge, malalt i immers en una crisi familiar i personal, que fuig a l'Àfrica amb la intenció de desaparèixer o deixar-se matar (*Los detectives salvajes*, 1998). Belano és un personatge lligat a la joventut mexicana de l'escriptor, però en un moment determinat viu a Blanes, en un pis enganxat a la part posterior del cinema Maryan, i no té telèfon: truca sempre des d'una cabina del passeig Marítim. Abans de viatjar a l'Àfrica, passa per Malgrat, fa incursions nocturnes a Lloret de Mar, i es bat en duel amb un crític literari a la platja de Sant Pol de Mar. La culturista Maria Teresa Solsona Ribot, que acull Belano temporalment a casa seva, entrena al gimnàs Jordi's Gym de Malgrat. En la realitat, el gimnàs va tenir una delegació a Malgrat als anys 80, però va ser fundat –i continua en actiu– a Blanes. Bolaño i el propietari de l'establiment coincidien quan anaven a portar o a buscar els seus fills a col·legi.

La darrera novel·la de l'escriptor que s'ha publicat, *El Tercer Reich* (2010), va ser escrita el 1989 i també passa a Blanes. Udo Berger, de 25 anys, torna al municipi on passava les vacances infantils amb els seus pares. Torna fins tot al mateix hotel, el del Mar (l'Hotel Horitzó?), un establiment que apareix també, encara que sense transcendència i només esmentat, a la novel·la *La pista de hielo*. L'escriptor mexicà Mauricio Montiel Figueiras ha escrit a *Letras Libres* (abril 2010): «En *El Tercer Reich* resorgeix, transformat en l'Hotel del Mar, l'enclavament que es dibuixa a *Amberes* [publicat el 2002 i escrit el 1980]: el càmping Estrella de Mar, que a *La pista de hielo* acaba per ser el càmping Stella Maris. Així doncs, no resulta agosarat parlar d'un sol *locus* per a tres narracions diferents encara que unides per llaços subtils».

El Tercer Reich és una de les novel·les de Bolaño on Blanes es fa més explícita: hi apareixen amb claredat –fins i tot amb descripcions inusualment detallades– no només el front de mar i la zona de campings i oci turístic, sinó també el barri del Raval, la plaça de l'Església i el castell de Sant Joan (tot i que Bolaño afegeix un restaurant a l'ermita).

Certament, Mèxic DF i el desert de Sonora són el paisatge bolañà, però hi ha altres espais reconstruïts per Bolaño a partir de la documentació. A Blanes hi vivia. Així ho remarca Joan Planells, pastisser jubilat i amic de Roberto i de la família: «Es considerava un blanenc. Va escriure la major part de l'obra aquí, vivint amb la gent i observant i escoltant. Perquè ell era un observador i un gran conversador amb qui fos, quan li convenia. Era una esponja que anava absorbint allò que li interessava. Aquí hi va escriure el gruix més important de la seva obra, els títols més rellevants, els més potents: *Los detectives salvajes*, 2666... ¿Que les trames no tenen relació amb Blanes? ¿I què importa? Ciudad Juárez, el desert de Sonora..., sí, sí, però ho va escriure aquí, a Blanes», conclou.

La població, però, sembla haver viscut una mica al marge del fenomen. De fet, l'escriptor mai no va fer res per introduir-se en cap cercle cultural o social, ni en l'àmbit literari general del país, ni en l'àmbit de les elits locals. Hi ha un cert reconeixement de la seva figura, però limitat, com induït pel pes de l'evidència. L'escriptor va ser pregoner de la Festa Major de Blanes l'any 1999, i el discurs que va pronunciar va generar alguna crítica i alguna incomprensió, probablement per la referència que va fer a la condició de «drogoaddictes» de molts dels joves que va conèixer durant els seus primers anys d'estada al municipi, sobretot al bar El Hogar del Productor, i també perquè va dir que ignorava -i que no volia saber- quin era el patró que honora la Festa Major -un desconeixement probablement fingit a efectes retòrics-. La sala d'actes del municipi porta el nom de l'escriptor, però la decisió es va prendre a causa d'una iniciativa ciutadana que demanava posar el nom de Bolaño a la Biblioteca. A la sala hi ha una placa des del 4 d'octubre de 2008, cinc anys després de la mort de l'escriptor; s'hi va posar coincidint amb la celebració d'un homenatge impulsat per la Fundació Àngel Planells, amb les intervencions d'Enrique Vila-Matas, Antoni Garcia Porta i Enrique Fresán.

Les comparacions, diuen, són odioses, però Joaquim Ruyra -un escriptor imprescindible en la literatura catalana, tot i que sense projecció internacional- té dedicat un col·legi i un dels carrers més nobles del mu-

Blanes sembla haver viscut una mica al marge del fenomen Bolaño i ell prescindia de cercles i capelletes

>> Carolina López i Roberto Bolaño, en una imatge familiar. A baix, rètol de la sala Roberto Bolaño, a la Biblioteca Comarcal de Blanes.

CLAUDI VALENTÍ

«Desde el balcón puedo ver los barquitos que hacen el recorrido turístico; salen cada hora del viejo puerto de los pescadores, enfilan hacia el este, luego tuercen hacia el norte y se pierden detrás de un gran peñasco que aquí llaman Punta de la Virgen»

El Tercer Reich, p. 32-33.

CLAUDI VALENTÍ

«Comí en una ermita, en la cima del monte desde el que se domina todo el balneario. Hace siglos allí hubo una fortaleza de piedra como protección contra los piratas. Tal vez el pueblo todavía no existía cuando construyeron la fortaleza. No lo sé. En cualquier caso de la fortaleza sólo quedan unas cuantas piedras cubiertas de nombres, de corazones, de dibujos obscenos. Junto a esas ruinas se levantó la ermita, de construcción más reciente. La vista es formidable: el puerto, el club de yates, el viejo casco urbano, el centro residencial, los campings, los hoteles de la primera línea de mar; con buen tiempo se pueden divisar algunos pueblos costeros y, encaramándose al esqueleto de la fortaleza, una telaraña de carreteras secundarias e infinidad de pueblitos y villorrios del interior»

El Tercer Reich, p. 108.

nicipi. L'Ajuntament de Girona, ciutat amb la qual l'escriptor té una vinculació menor, ha acordat dedicar-li un carrer al barri de Taialà.

«Roberto Bolaño no és ben bé dels nostres de veritat», apunta Joan Planells amb ironia: «Blanes, el Blanes autèntic, és la creu que formen el carrer Ample i el passeig de Dintre. És curiós que tingui forma de creu, no? Quan jo era petit, els mossens ens deien: "Als nostres germans dels Pins els hem de tractar com si fossin com nosaltres". Els traïa el llenguatge».

L'escriptor Enrique Vila-Matas diu, amb un punt provocador i càustic: «Habrà un día en que Blanes será conocida en todo el mundo porque en ella vivió Bolaño». Si és una exageració, ho és relativament. Cada dia hi ha més lectors que –com Bolaño, que buscava la casa dels pares de Teresa– arriben a Blanes, a la primera o l'última roca de la Costa Brava, per seguir la petja d'aquell escriptor xilè. El pelegrinatge pot tenir un punt d'absurditat, però ¿qui no ha fet un viatge mitòman o literari a Dublín, a París, a Praga, a Buenos Aires, a Arenys de Mar? ¿No s'han fet rutes i recorreguts literaris entorn de Josep Pla (Palafrugell), de Joaquim Ruyra (Blanes), de Joan Vinyoli (Santa Coloma de Farners), de Mercè Rodoreda (Romanyà) o de Javier Cercas (santuari del Collell)? De fet, el lector està davant d'un text que ressegueix els espais bolañians de Girona, i si ha arribat fins aquí és potser perquè hi ha trobat algun interès.

Hi ha qui viatja a Blanes exclusivament per Bolaño. Ho pot constatar Cristina Fernández, blanenca i admiradora de l'obra bolañiana, que va residir poc més d'un any al pis del carrer del Lloro, número 23. Tothom pot incórrer en el pecat venial de la mitomania. Cristina Fernández es va instal·lar en aquell pis per trobar-hi calma i inspiració i escriure el llibre de poesia que acaba de publicar: *Aprender a dibujar el viento* (Mallorca, Ajuntament de Calvià, 2010). Ara se sorprèn de la seva pròpia decisió: «En aquell moment em va semblar molt normal. Em feia molta il·lusió i ho vivia com una experiència molt personal, però quan va començar a aparèixer gent que volia fer fotografies del pis, gent que havia vingut de Llatinoamèrica només per conèixer Blanes, i que interferien en la meua vida diària, vaig pensar: "Què estàs fent?". Al final va deixar de tenir sentit».

Els amics de Blanes

Els amics i la geografia humana de Blanes també apareixen a l'obra literària de Roberto Bolaño. Els articles que va publicar en mitjans de comunicació són essencialment literaris, però també hi ha comentaris locals, evocacions blanques i d'amics seus, especialment les publicades a *Diari de Girona*. Aquesta part de la seva obra, per bé que es pugui considerar menor, no s'ha de menystenir. L'autor pensava incloure aquestes col·laboracions periodístiques al conjunt de la seva prosa i fixar els textos en un llibre. L'any 2000, quan va rebre l'oferta de col·laborar al diari xilè *Las Últimas Noticias*, va escriure: «A mí me gustaría tener una columna en donde pueda hablar del más desconocido poeta provenzal hasta el más conocido novelista polaco, todo lo cual en Santiago sonará por igual a chino. De hecho, estas crónicas, de aquí a un tiempo, conformarán un libro, y por eso quiero meter también las que se publicaron ya en catalán. No sé si está claro: sería una columna básicamente literaria». El llibre va ser pòstum: *Entre paréntesis* (2004).

En aquests textos hi apareixen els amics blanques, un cercle de persones que es relacionaven amb el poeta i novel·lista però no necessàriament entre elles, com Narcís Serra, propietari d'un videoclub al barri dels Pins; Dimas Luna, professional de l'hostaleria, els establiments del qual Bolaño freqüentava; els seus companys de jocs d'estratègia, als quals era molt aficionat; Josep Ponsdomènech, a qui l'escriptor anomenava «el rapsoda de Blanes»; Pilar Pagespetit, propietària de la Llibreria Sant Jordi, o Joan Planells.

Jaume Pujadas, company de Cristina Fernández, amb qui comparteix l'interès per l'escriptor, és autor del documental *Roberto Bolaño: patinant per la pista de gel*, que s'ha projectat en públic en actes d'homenatge a l'escriptor. El realitzador manté contactes amb Rebeca López García, vídua de Mario Santiago Papasquiaro (el poeta xilè amic de Bolaño que apareix com a Ulises Lima a *Los detectives salvajes*), per editar-lo. Aquesta pel·lícula, feta com a treball acadèmic quan Pujadas estudiava comunicació audiovisual a Barcelona, és un document notable en el qual es va implicar el mateix escriptor. Hi apareixen les seves amistats blanques (la llista de noms la va proposar el mateix poeta i novel·lista), persones al marge del món de les lletres i també, sovint, de l'obra del seu amic (molts, per exemple, no saben identificar Arturo Bolaño).

Per a aquests amics de Bolaño, l'èxit literari que obtingué a partir de 1998 i que s'anà multiplicant els anys següents va ser una sorpresa. Sabien que escrivia, però no podien imaginar la dimensió de la seva obra ni la projecció que adquiriria. Narcís Serra explica que l'escriptor era «modest, humil. Sempre amb un aspecte una mica atrotinat». I continua: «Parlàvem de coses trivials i de cinema. Tenia molt de sentit de l'humor, i a més, humor negre. Ara tinc amics que em diuen: "Així el vas conèixer? Venia al videoclub?". Un em va trucar un dia per dir-me que estava llegint-ne un llibre i que hi sortia jo. Estava entusiasmat, i li vaig dir: "Escolta, si vols et venc una rajola de la botiga, perquè la va trepitjar"», explica sense parar de riure.

«—Sólo he recibido dos postales, Udo. Una donde se ve la línea de hoteles junto a la playa y otra con una montaña.
 —¿Una montaña?
 —Sí.
 —¿Una montaña junto al mar?
 —¡No lo sé! Sólo aparece la montaña y una especie de monasterio derruido.»

El Tercer Reich, p. 198.

HEREUS DE ROBERTO BOLAÑO

Blanes segons Bolaño

«Un pueblo bonito. O una ciudad pequeña, de treinta mil habitantes, bastante bonita. Fue fundada hace dos mil años, por los romanos, y luego pasaron por aquí gente de todos los lugares. No es un balneario de ricos sino de proletarios. Obreros del norte o del este. Algunos se quedan a vivir para siempre. La bahía es bellísima» (Última entrevista a Roberto Bolaño. Publicada a l'edició mexicana de *Playboy* el juliol de 2003, dies després de la mort de l'escriptor).

«Ahí está Blanes. No un Blanes real, sino el espíritu de Blanes o uno de los espíritus de Blanes, el paraíso inalcanzable del charnego Pijoaparte [a la novel·la *Últimas tardes con Teresa*, de Juan Marsé] y el paraíso alcanzado por el sudaca Bolaño. Un paraíso sin estridencias y con un mar magnífico» (Pregó de la Festa Major de Blanes de 1999. Recollit a *Entre paréntesis*, Anagrama, 2004).

«[...] para mí [tolerància] es la palabra que define Catalunya, pero por encima de todo es la palabra que para mí define Blanes, un pueblo o una ciudad pequeña con problemas, con defectos, pero tolerante, es decir, viva y civilizada, porque sin tolerancia no hay civilización» (Pregó de la Festa Major de Blanes de 1999. Recollit a *Entre paréntesis*, Anagrama, 2004).

«Me gusta pasear, junto con los viejos verdes, por el Paseo Marítimo de Blanes en verano. Allí, en esa aglomeración triunfal de cuerpos semidesnudos, hermosos y feos, gordos y flacos, perfectos e imperfectos, el aire nos trae un olor magnífico, el olor de las cremas bronceadoras. Me gusta el olor que desprende esa masa de cuerpos abigarrados. No es enfático pero tonifica. No es perfecto. A veces, incluso, es un olor melancólico. Y puede que hasta metafísico. Los mil ungüentos bronceadores, las cremas de protección solar. Huelen a democracia, huelen a civilización» («Civilización», article publicat a *Diari de Girona* –en traducció catalana–, 20 de juny de 1999).

«Los terrados de la parte vieja siempre tienen algo de impreciso y bonito, el mar, las gaviotas, el campanario de la Iglesia, todo de un color marrón claro, amarillo, como de tierra brillante o de arena brillante» (*Los detectives salvajes*, Anagrama, 1998).

«Aquí em sento a casa. És una sensació molt difícil d'aconseguir per a algú com jo, que ha anat a moltes ciutats i que ha voltat molt [...] Les construccions que

CLAUDI VALENTI

hi ha a primera línia de mar són un atemptat contra l'arquitectura i l'urbanisme [...] però el seu encant rau en la seva imperfecció. Blanes és una localitat en canvi constant però al mateix temps roman igual que quan vaig arribar» («Roberto Bolaño: un blanenc encantat», entrevista de Cèlia Roca publicada a *Diari de Girona*, 1 de juliol de 1999).

«Llegué a Blanes y, por supuesto, lo primero que hice fue buscar la casa de los padres de Teresa [de la novel·la *Últimas tardes con Teresa*], pero en su lugar habían construido un edificio con aluminosis absolutamente asqueroso pero que no afea a Blanes, porque Blanes es una ciudad proletaria con una primera línea de mar muy fea, pero al tiempo que fea, tiene un cierto aire épico. Blanes es una ciudad que ha crecido muchísimo y es mi ciudad, yo me siento blanense, la verdad» (Entrevista radiofònica al programa *Dones i àngels*, de Núria Guitart i Rosa Gil, Ràdio 4, 2000).

Bolaño articulista

ROBERTO BOLAÑO VA SER AL LLARG DE MÉS d'un any articulista de *Diari de Girona*. Hi va publicar una cinquantena de columnes dominicals, que compartien pàgina amb l'editorial del diari i amb l'article setmanal de l'escriptor Josep Maria Gironella, autor de la famosa trilogia de la Guerra Civil formada per *Los cipreses creen en Dios*, *Un millón de muertos* y *Ha estallado la paz*.

Bolaño acabava de guanyar el premi Herralde de novel·la 1998 per *Los detectives salvajes*. *Diari de Girona*, que ja havia publicat algunes informacions sobre l'escriptor i la seva obra en mesos anteriors, li proposà de col·laborar regularment al rotatiu. Dues persones van pensar en aquesta possibilitat paral·lelament i sense comunicar-s'ho: els periodistes Jordi Xargayó i Salvador Cargol.

Cargol, que estava adscrit a la secció de Cultura de *Diari de Girona* i s'encarregava de l'àmbit literari, va entrevistar Bolaño a propòsit del premi, i recorda que li va causar sorpresa. «No s'assemblava gaire a cap altre dels escriptors que fins llavors jo havia entrevistat o conegut», explica Cargol. «No tenia el perfil de lletraferit local, no tenia una situació econòmica folgada, ni una tribuna als mitjans per dir-hi la seva cada setmana. Llavors començava a ser conegut en alguns cercles literaris hispànics, però a Girona era un personatge absolutament anònim. No era un "escriptor gironí", era un "escriptor xilè establert a Blanes"», conclou.

La literatura, que poques vegades dóna diners, sol permetre l'accés als mitjans, que són una de les vies habituals de professionalització per als escriptors. Per això Cargol, en la conversa informal que van mantenir acabada l'entrevista, li va preguntar si havia pensat mai en les col·laboracions periodístiques. L'escriptor va respondre que no s'ho havia plantejat mai. El comentari,

però, no va transcendir. L'entrevista es va publicar el 4 de novembre de 1998 amb el titular: «És una suprema imbecil·litat arriscar-ho tot per la literatura».

Poques setmanes després, el director de *Diari de Girona*, Jordi Xargayó, també va pensar en Bolaño com a possible col·laborador. Hi veia un nom certament poc conegut, però associat a un premi i a una editorial de prestigi. Va demanar informació a Cargol, que li'n va parlar favorablement: «Li vaig dir que era un personatge interessant tot i que tenia un perfil molt diferent dels altres col·laboradors del diari», explica.

Xargayó, que havia estat nomenat director el juny d'aquell mateix any, pensava en la conveniència d'incorporar noves firmes i diversificar estils i punts de vista. «Dubtava que Bolaño acceptés, per la modèstia de

«[...] de pronto me vi andando por callejuelas que nunca había pisado, en un barrio de calles estrechas pero limpias, de espaldas a la zona comercial y al puerto de los pescadores [...]»

El Tercer Reich, p. 292.

>> Bolaño amb el seu fill gran, Lautaro.

HEREUS DE ROBERTO BOLAÑO

El director de *Diari de Girona* dubtava que Bolaño acceptés col·laborar-hi per la modèstia de l'oferta, però al cap d'una setmana l'escriptor va lliurar el primer original

CLAUDI VALENTÍ

«La plaza de la Iglesia estaba solitaria y mal iluminada. Estacioné el coche en una calle lateral y me dispuse a esperar sentado en un banco de piedra [...]»

El Tercer Reich, p. 185.

«La plaza de la Iglesia es más bien triste; pequeña y oscura y silenciosa. En el centro se alza una fuente de piedra de origen medieval con dos chorros de agua»

El Tercer Reich, p. 186.

CLAUDI VALENTÍ

«Pero hay otro tipo de monumentos o puntos de interés, que son tal vez los que yo más aprecio. El arroz negro de Can Tarrés, por ejemplo, o el arroz negro del restaurante de Dimas, o el mercado que cada día, excepto los domingos, se extiende de una punta a otra de la calle de Dentro, o la Lonja del pescado [...]»

«La Selva Marítima», *El Viajero*, suplement de viatges del diari *El País*, 9 de gener de 2000.

l'oferta, però també vaig pensar que un no ja el tenia i li vaig trucar. Em va dir que sí de seguida», explica. La incorporació va ser tan immediata com la resposta, i el diumenge de la mateixa setmana, el 27 de desembre de 1998, l'escriptor va publicar el primer article: «Dimas Luna, príncep». «La relació va ser excel·lent», recorda el director del diari: «Bolaño era un home molt amable, molt modest, i lliurava els originals amb molta puntualitat, primer per fax i després personalment a la delegació de Blanes».

Una bona mostra del resultat satisfactori de la relació és que Bolaño va proposar a Xargayó altres col·laboradors per al diari, com Carles Vilches, amic de l'escriptor, que en aquella època residia a Blanes. La col·laboració es va allargar tot el 1999 i part del 2000, amb un parèntesi de dos mesos a l'agost i setembre de 1999, coincidint amb la recepció del premi Rómulo Gallegos a Veneçuela, i un altre de sis setmanes al gener-febrer de 2000. Els articles eren miscel·lanis, però hi havia sobretot comentaris literaris i evocacions de paisatges i amics blanencs. L'última columna, «Els Àngels de l'Infern», va sortir publicada el 2 d'abril. Segons Xargayó, l'escriptor va argumentar que es trobava en una etapa de molta feina i que la necessitat de tancar-se a escriure l'obligava a interrompre la col·laboració.

Uns mesos després, però, Bolaño va reprendre l'activitat com a articulista. El seu amic Andrés Braithwaite li proposà col·laborar al diari xilè *Las Últimas Noticias*, i Bolaño va pensar en la possibilitat de donar un nou recorregut als seus articles ja publicats i afegir-n'hi de nous. Amb algunes interrupcions, la col·laboració s'allargà fins a principi de 2003. Alguns dels nous articles per a *Las Últimas Noticias* es reutilitzaren també d'una manera o altra per ser publicats en altres mitjans.

Aquests articles –la cinquantena de *Diari de Girona*, més els que va escriure posteriorment– constitueixen la part central del llibre *Entre parèntesis* (Anagrama, 2004), una edició pòstuma que recull assajos, articles i discursos escrits entre 1998 i 2003, amb l'excepció d'un sol text de ficció, el relat *La playa*, inclòs al volum perquè es va publicar originalment en premsa, concretament al diari *El Mundo* (17 d'agost de 2000).

Olor de democràcia

Josep Pla, que a vegades tendia a la sentència i a la hipèrbole, va deixar escrit a *Aigua de mar* (*Obra completa*, vol. 2, 1966) que Joaquim Ruyra «esgotà la matèria del paisatge blanenc». «L'arrasà», va reblar, però l'havia de desmentir al cap de tres dècades un escriptor xilè resident a Blanes igualment hiperbòlic i sentenciós. El periodista Narcís-Jordi Aragó ho recordava el 29 de març de 2004, en el seu article setmanal al diari *El Punt*, a propòsit de l'Any Ruyra. Aragó es referia al text que Bolaño va dedicar a la Selva Marítima per encàrrec del diari *El País*, publicat al seu suplement de viatges el 9 de gener de 2000, i inclòs al llibre pòstum *Entre parèntesis* (Anagrama, 2004), que recull assajos, articles i discursos.

En aquest text imprescindible, encara que breu i singular en el conjunt de l'obra bolañiana, l'escriptor s'enfronta al paisatge de Blanes, Lloret i Tossa de Mar amb una mirada original, però lúcida i fidel, cruel i amorosa alhora, amb una prosa memorable que, lluny del paisatgisme i de la tradició descriptiva, s'entreté sobretot en el paisatge humà.

Sobre Lloret de Mar, afirma: «Lloret, y ésta es una de sus principales virtudes, sólo se parece a Lloret. No hay ningún pueblo en la Costa Brava, ningún pueblo en el litoral catalán, ningún pueblo o ciudad de la costa española que se le asemeje. Lloret se construyó a sí misma y luego quemó los planos (o quemó a sus arquitectos, que para el caso es lo mismo)».

Un cop plantejada la tesi sobre la singularitat del municipi, Bolaño, amb ironia, rebaixa el to a l'estil d'una guia turística per afegir després: «Lloret es otra cosa: es el sueño del proletariado europeo, es alcohol y sexo y un conjunto arquitectónico que hará las delicias de los arqueólogos del año 4500 (después de Cristo). [...] Lloret es la canción del verano traducida a cemento y ladrillos y calles que parecen una mezcla de todas las calles de Europa y que básicamente son calles democráticas y delirantes [...] el espejo de nuestra brevedad, de nuestra educada o feroz alegría. ¿He de decir que Lloret de Mar me parece magnífica?».

Si Lloret és única (per a bé i per a mal), Tossa «es un milagro». Bolaño remarca el pas de Marc Chagall i Ava Gardner per la població, i afirma que «Tossa es la hermana pequeña de la Selva Marítima, la más guapa, la más esbelta y la única que tiene, además de un Chagall, una estatua de Ava Gardner y un fantasma». El fantasma seria el de l'actriu nord-americana, que es passeja per la platja Gran, per cala Moltó i cala Bona, i que en nits de lluna plena arriba fins a cala Giverola i la cala del senyor Ramon. L'escriptor es declara testimoni de la seves aparicions.

CLAUDI VALENTI

Amb Blanes segueix la mateixa estratègia textual que amb Lloret. Després d'anotar el que diria un guia turístic «del desierto (de la mente)», és a dir, un inventari del patrimoni monumental i turístic de Blanes, Bolaño s'entreté a descriure el paisatge humà i la idiosincràsia (complexa, com arreu) de la ciutat. «Blanes se parece a los catalanes de la villa que fueron a pelear a Cuba y a los andaluces que vinieron a trabajar aquí y que luego salieron a pelear en el frente de Aragón y en el Ebro. Blanes se parece a sus playas, en donde se tuestan cada verano los valientes de Europa, los de aquí y los del otro lado de los Pirineos, las gordas y los gordos, los feos, los esqueléticos, las chicas más guapas de Barcelona, los niños de todo pelaje, las viejas y los viejos, los enfermos terminales y los resacosos, todos semidesnudos, todos expuestos al sol del Mediterráneo y a la mirada comprensiva de la torre de San Juan [...]».

L'autor decideix completar el *crescendo* de l'enumeració amb un final brillant que ja havia utilitzat sis mesos abans al seu article setmanal de *Diari de Girona* (vegeu «Blanes segons Bolaño», pàgina 100), per elevar la descripció física a una categoria moral: evoca l'olor que desprèn aquest Cafarnaüm estival, que és el de les cremes i les locions, és clar, però també l'olor d'allò que li dóna valor i sentit, i per això les cremes «huelan a democracia, a historia, a civilización».

«He olvidado el nombre de la calle, aunque a veces creo que se llamaba Aurora, pero puede que me confunda. En Blanes viví durante unos años en un piso de la calle Aurora, por lo que me parece poco probable que también en México hubiera vivido en otra calle Aurora, si bien es cierto que este nombre es bastante usual y que muchas calles de muchas ciudades lo llevan. La calle Aurora de Blanes, en cualquier caso, no tenía más de veinte metros y se podría decir que más que calle era un callejón. La Aurora de la colonia Lindavista, si realmente se llamó así, era una calle estrecha pero grande, al menos de cuatro cuadras [...]»

La colonia Lindavista, dins d'El secreto del mal, p. 15.

«Y también recuerdo ahora a Narcís Serra, que tenía y aún tiene un videoclub en Los Pinos y que era y supongo que aún es una de las personas con mayor sentido del humor del pueblo y también una persona buena, con quién pasé tardes enteras comentando películas de Woody Allen [...]»

Pregó de la Festa Major de Blanes de 1999.
Recollit a *Entre paréntesis*, Anagrama, 2004.

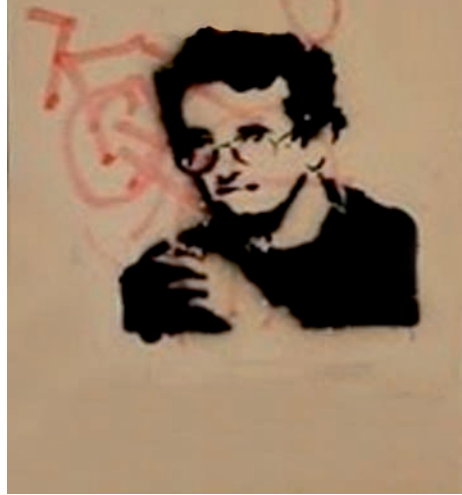
«Vivía en un edificio del centro, pegado por la parte de atrás al cine del pueblo, así que si la película era de terror o la banda sonora era muy fuerte, desde la cocina uno podía escuchar los gritos o las notas más altas y más o menos saber, sobre todo si previamente habías visto la película, en qué parte iba, si habían encontrado o no al asesino, cuánto faltaba para que acabara»

Los detectives salvajes, p. 468.

«[...] la fuente gótica, la joya de la villa, construida por la hija del conde de Prades, Violante de Cabrera, a finales del siglo XIV, de forma hexagonal, con seis surtidores de agua y seis gárgolas, y que es tan hermosa y tan humilde, allí, junto al viejo cine Maryan, que uno se pregunta qué pasó por la cabeza de la hermosa Violante, de dónde salieron los maestros artesanos que la edificaron, cómo es posible que pasemos delante de ella cada día y no nos pongamos a llorar»

«La Selva Marítima», *El Viajero*, suplement de viatges del diari *El País*, 9 de gener de 2000.

Belano o Bolaño: de Jim Morrison a Bob Dylan

L'APOSTA RADICAL PER LA LITERATURA, el desarrelament, la pobresa, el gust per la provocació en les declaracions públiques, un univers literari que retrata el dolor i l'horror, la mort prematura... La figura de Roberto Bolaño reuneix totes les condicions per a la mitificació, o pitjor, la mistificació.

Sovint, especialment en el món anglosaxó, s'ha presentat Roberto Bolaño com un poeta *beatnik*, un autor maleït o marginal, nihilista. Als Estats Units es va relacionar la malaltia hepàtica que el dugué a la mort amb una suposada (i falsa) addicció a l'heroïna, i a moltes solapes de llibre apareix amb la imatge juvenil i els cabells llargs que semblen corroborar la idea que es transmet o es vol transmetre. S'oblida (per ignorància o per mala fe) que la persona que va escriure l'obra literària que coneixem era un home en plena maduresa, algú que havia viscut una vida sedentària des dels anys vuitanta, que havia residit gairebé durant dues dècades al mateix municipi, i que cada dia acompanyava o recollia el seu fill al col·legi. No semblen les actituds pròpies d'un poeta *beatnik*.

Al llarg de la seva vida, Bolaño va viure amb gran austeritat, i durant la primera meitat dels vuitanta va ser, en les seves pròpies paraules, «pobre com una rata». Però el mateix escriptor negava que hagués triat dur una vida marginal o bohèmia sinó que apostava «per una vida d'escriptor» i «tot allò que pensava que havia de ser una vida d'escriptor, que no ha de ser necessàriament bohèmia» (entrevista radiofònica a *Dones i àngels*, Ràdio 4, 2000). Aquesta aposta el portà a la màxima austeritat i, certament, va haver de superar etapes duríssimes per subsistir amb ocupacions

alimentàries, però no es tractava d'una actitud nihilista: era una aposta radical per la literatura. «Hi ha gent que vol ser escriptor i hi ha gent que escriu. Roberto Bolaño escriu», afirma el seu amic Felip Ortega.

L'escriptor Enrique Vila-Matas, que va mantenir una estreta relació amb Bolaño a més de compartir-hi editorial, distingeix entre la marginalitat i la insolència: «A pesar de la existencia de un bolañismo en su vertiente más necia, sigue siendo un autor no institucional, y eso es magnífico. No es un marginal, pero sus seguidores le mantienen en una órbita insolente» (*El País*, 12 d'octubre de 2008).

HEREUS DE ROBERTO BOLAÑO

La figura de l'escriptor reuneix totes les condicions per a la mitificació, o pitjor, la mistificació, i se'l converteix en un antiheroi marginal que mai no va ser

CLAUDI VALENTÍ

El Gimnàs Jordi's Gym, de Blanes. A la novel·la Los detectives salvajes, la culturista Maria Teresa Solsona Ribot, que acull Belano temporalment a casa seva, entrena al gimnàs Jordi's Gym de Malgrat. En la realitat, el gimnàs va tenir una delegació a Malgrat els anys 80, però va ser fundat –i continua en actiu– a Blanes. Bolaño i el propietari del gimnàs coincidien quan anaven a portar o a buscar els seus fills a col·legi.

CLAUDI VALENTÍ

«En esas horas o en esos minutos una librería se convierte en un puesto avanzado de exploración en no se sabe dónde. En territorio salvaje, tal vez, en territorio yermo, posiblemente. Y todos los que entran tienen pinta de naufragos, incluso las señoras que vienen a buscar el Pronto. En esas horas en la Sant Jordi se escucha música de jazz (que a mí me pone nervioso y a Pilar la relaja), aunque en otras ocasiones es posible escuchar música clásica, música étnica y música brasileña, cuyas notas también contribuyen a relajar a mi librería»

Article publicat a *Diari de Girona* (19-03-1999).
Recollit a *Entre paréntesis*, Anagrama, 2004.

CLAUDI VALENTÍ

«[...] me llamaba, seguro, desde un teléfono público, lo pude imaginar sin ningún problema, un teléfono del Paseo Marítimo de su pueblo distante del mío a tan sólo veinte minutos en tren y quince en coche [...]»

Los detectives salvajes, p. 467-468.

«Aún permanecemos un rato más hablando, creo que de sus nervios destrozados, luego se me acabaron las monedas (llamaba desde Girona) y la comunicación se cortó»

Enrique Martín, dins de *Llamadas telefónicas*, p. 51.

«Intenté cambiar rápidamente de tema, argüí que se me acababan las monedas (nunca he tenido teléfono, nunca lo tendré, siempre llamaba desde una cabina pública) dije adiós precipitadamente y colgué»

Clara, dins de *Llamadas telefónicas*, p. 155.

«Eran las cinco de la mañana, me levanté y caminé hacia el Paseo Marítimo con el viento a favor, lo que era extraño pues el viento siempre sopla del mar hacia el interior del pueblo y pocas veces desde el interior hacia el mar. No me detuve hasta llegar a la cabina telefónica que está junto a la terraza de uno de los bares más grandes del Paseo Marítimo»

Clara, dins de *Llamadas telefónicas*, p. 156.

Rodrigo Fresán, també escriptor i amic personal de l'autor de *2666*, és taxatiu: «La figura de Roberto Bolaño se sustenta en la seva obra. Preferir-ne un cert costat punk basat en motius extraliteraris em sembla empobridor, però suposo que la majoria de gent que admira Bolaño l'admira pel que va escriure. No crec que a Roberto li interessés l'exemple de Jim Morrison, que aviat deixa d'interessar a tothom, sinó la longevitat madura i imprevisible de Bob Dylan» (*Bolaño cercano*, documental d'Erik Hassnoot, Candaya, 2008).

El 14 d'abril de 2007, Javier Cercas ja va escriure al suplement literari del diari *El País*: «Tal y como están las cosas es posible que tarde o temprano a algunos de sus lectores menos perspicaces o más atolondrados les decepcione saber que el escritor forajido en que han querido convertir a Bolaño fue en su vida real un hombre morigerado y prudente». A l'article, que analitzava els equívocs que s'han estès entorn de la figura de l'escriptor xilè i de la seva obra, Cercas conclouia: «Para Bolaño, la escritura consistió precisamente en eso: en imprimir la propia leyenda; para los lectores de Bolaño, como para los de cualquier otro escritor, ésa es la única leyenda que cuenta, porque ésa es la única que él quiso o supo o pudo contarnos [...]. Lo demás es sólo literatura. Literatura en el sentido pestilente de la palabra, que es el que Bolaño detestaba más que ninguna otra cosa [...]».

Hi ha qui s'entesta a buscar on acaba Roberto Bolaño i on comença Arturo Belano, el protagonista de *Los detectives salvajes* i alter ego de l'escriptor, diu Fresán. Sembla que s'hagi imposat la sentència del poeta Mario Santiago (Ulises Lima a *Los detectives salvajes*) que encapçala la novel·la *La pista de hielo* (1993): «Si he de vivir que sea / sin timón y en el delirio». S'oblida que Roberto Bolaño va crear Arturo Belano, i que si Roberto Bolaño hagués estat Arturo Belano hauria viatjat a Àfrica, buscant la mort o seguint les passes de Rimbaud. Però Bolaño es va quedar a Blanes per escriure *Los detectives salvajes*. Afortunadament. ■

CLAUDI VALENTI

«[...] ni siquiera la estación de Blanes está cerca de Blanes propiamente dicho. La estación de Blanes está cerca de una fábrica [...] Cuando uno llega a Blanes en tren sólo encuentra la estación y alrededor de la estación algunos huertos y más allá el cuartel de la Guardia Civil, solitario la mayoría de las veces, y la fábrica que ahora es una fábrica modernísima y en donde casi nunca se ven trabajadores, como si esa fábrica fuera una oficina llena de oficinistas y el trabajo duro lo hicieran las máquinas, aunque yo sé que no es verdad, pues si no hay trabajadores, entonces, ¿de dónde salieron los que poblaron Los Pinos y luego La Plantera?»

«La Selva Marítima», *El Viajero*, suplement de viatges del diari *El País*, 9 de gener de 2000.

CLAUDI VALENTI

«Para colmo de males, en Sant Pol de Mar nos perdimos. Según algunos lugareños, teníamos que salir como quien va a Calella, pero a los doscientos metros, pasada una gasolinera, había que torcer otra vez a la derecha, pasar por un túnel, ¿pero qué túnel?, y salir otra vez a un camino al costado de la playa, en donde se alzaba, único y desolado [...]»

Los detectives salvajes, p. 482.

CLAUDI VALENTÍ

«Los primeros amigos que tuve en Blanes eran casi todos drogadictos [...] Eran como los hijos fantasmales del Pijoaparte. Los hijos que el Pijoaparte nunca tuvo en Blanes con Teresa. Ahora están muertos, y casi nadie se acuerda de ellos, jóvenes ingenuos que creyeron ser tipos peligrosos pero que sólo fueron un peligro para su propia salud»

Pregó de la Festa Major de Blanes de 1999.
Recollit a *Entre paréntesis*, Anagrama, 2004.

A la fotografia, l'edifici de l'antic Hogar del Productor, que Bolaño havia freqüentat i que era punt de trobada de joves consumidors de droga. Actualment és un restaurant.

ARXIU MUNICIPAL DE BLANES (AMBL)

Roberto Bolaño, pregoner de la Festa Major de 1999, rep de l'alcalde de Blanes, Ramon Ramos, una reproducció en miniatura de la Font Gòtica, el màxim guardó de la vila de Blanes per reconèixer la tasca ciutadana dins l'àmbit blanenc i/o català. Des de 1968 reben aquesta distinció tots els pregoners. També la reben tots els regidors del consistori municipal una vegada deixen el càrrec.

Bibliografia bàsica

Consejos de un discípulo de Morrison a un fanático de Joyce (amb Antoni Garcia Porta). Novel·la. Barcelona: Anthropos, 1984. Reeditat per Acantilado, 2008.

La pista de hielo. Novel·la. Santiago de Xile: Planeta, 1993. Reeditat per Anagrama, 2009.

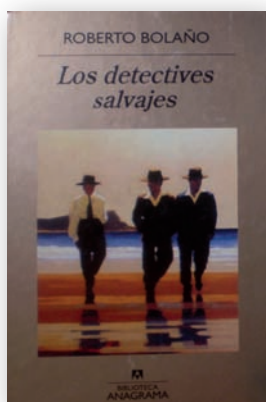
La literatura nazi en América. Narrativa. Barcelona: Seix Barral, 1996. Reeditat per Seix Barral, 2005, i Anagrama, 2010.

Estrella distante. Novel·la. Barcelona: Anagrama, 1996.

Llamadas telefónicas. Narrativa. Barcelona: Anagrama, 1997.

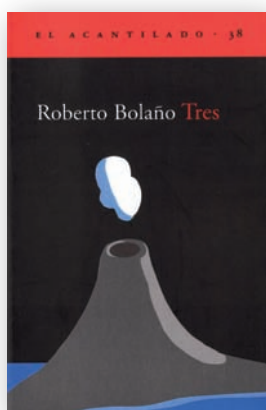
Los detectives salvajes. Narrativa. Barcelona: Anagrama, 1998.

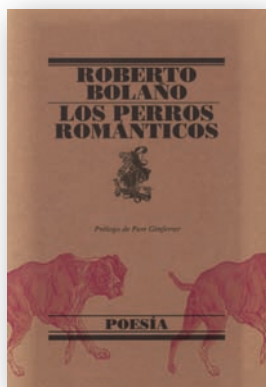
Monsieur Pain. Novel·la. Barcelona: Anagrama, 1999. Publicada anteriorment amb el títol *La senda de los elefantes* a Toledo, 1994.

Amuleto. Novel·la. Barcelona: Anagrama, 1999.

Tres. Poesia. Barcelona: El Acantilado, 2000.

Los perros románticos. Pròleg de Pere Gimferrer. Poesia. Barcelona: Lumen, 2000. Publicat anteriorment a Zarautz: Fundación Social y Cultural Kutxa, 1993.

Nocturno de Chile. Novel·la. Barcelona: Anagrama, 2000.

Putas asesinas. Narrativa. Barcelona: Anagrama, 2001.

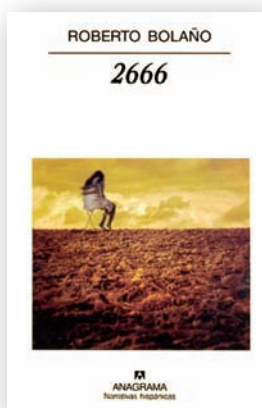
Una novelita lumpen. Novel·la. Barcelona: Mondadori, 2002. Reeditat per Anagrama, 2009.

Amberes. Narrativa. Barcelona: Anagrama, 2002.

El gaucho insufrible. Cinc relats i dues conferències. Barcelona: Anagrama, 2003.

Entre paréntesis. Assajos, articles i discursos. Inclou també el relat *La playa*. Barcelona: Anagrama, 2004.

2666. Novel·la. Barcelona: Anagrama, 2004.

El secreto del mal. Narrativa. Barcelona: Anagrama, 2007.

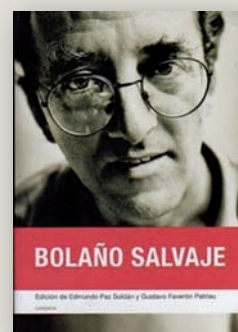
La universidad desconocida. Poesia. Barcelona: Anagrama, 2009. El volum incorpora textos publicats a *Tres*, *Los perros románticos* y *Fragmentos de la universidad desconocida*, editat a Talavera de la Reina: Colección Melibea, 1993, i que ja anticipa el títol d'aquesta summa poètica.

El Tercer Reich. Novel·la. Barcelona: Anagrama, 2010.

Cuentos. Narrativa. Volum recopilatori que inclou els relats anteriorment publicats. Barcelona: Anagrama, 2010.

Bolaño salvaje. Edició d'Edmundo Paz Soldán i Gustavo Faverón Patriau. Inclou el documental *Bolaño cercano*, dirigit per Erik Haasnoot. Canet de Mar: Candaya, 2008.

Bolaño por sí mismo. Entrevistas escogidas. Edició d'Andrés Braithwaite. Santiago de Xile: Universidad Diego Portales, 2006.

Bolaño antes de Bolaño. Diario de una residencia en México. Jaime Quezada. Santiago de Xile: Editorial Catalonia, 2007.

El viatge impossible. A Mèxic amb Roberto Bolaño. Dunia Gras i Leonie Meyer-Kreuler. Llibre-objecte amb fotografies dels paisatges mexicans literaturitzats per Bolaño. Saragossa: Tropo Editores, 2010.

Mediateca de RTVE
Imprescindibles: Roberto Bolaño
(21/10/10)
<http://www.rtve.es/mediateca/videos/20101021/imprescindibles-roberto-bolano-21-10-10/908584.shtml>